

Roland Marti

Symbolika a rěcywěda: pismo a pšawopis w słowjańskich rěcach*

„Al' prav se piše kasha ali kalha, [...] Ak' je od kame kalha bolj'ga žita in boljš' obdelana in bolj polita, naj se ne piše kasha, ampak kasha.“ (Prešeren 1964:116)

„Папраўдзе рэфарматарскія прапановы ў сферы правапісу звычайна маюць толькі ўскоснае дачыненне да навукі, і толькі наіўныя, некампетэнтныя або не вельмі шчырыя людзі сцвярджаюць, што галоўнай матывацыяй пры рэфармаванні правапісу з'яўляецца навуковая.“ (Zaprudski 2003:323)

1. Cłowjek wuznamjenijo se pšez to, až wužywa znamjenja. Znamje, po staršej a nej-krotšej definiciji, jo „něco, což stoj za něco druge“ („aliquid stat pro aliquo“). Znamje-nja njejsu samostatne a maju pšawy woznam jano w systemach. Nejwěcej znaty a za-zdašim teke nejkomplikowanjejšy znamjeński system jo cłowjeska rěc. A cłowjeska rěc jo teke pšikład za to, až wobstoje „nad“ takimi systemami wotwožone, potakem „sekun-darne“ systemy, kenž maju swojske zakonitosći. Pla rěcy jo taki wotwožony system pisanje. To groni, až možo znamje wobstojaš na wšaku wizu: rěcne znamje potakem głownje w słyšabnej a widobnej formje. Zajmne jo, až mogu znamjenja měš teke pšidatne funkcije, kenž za wětšy part njamaju nic cyniš z głownjeju funkciju znamjenja abo znamjeńskich systemow. Take pšidatne funkcije pomjeniju se how „symboliske“.

Gaž se pišo, wužywa se wěšte pismo a konkretny pšawopis. Pla pisma a pšawopisa jo symboliska funkcija wjelgin wažna a mocna. To jo wizeš z togo, až daju se zawje-ženje abo pozdžejše pšeměnenja pisma a pšawopisa pšewjasć wuspěšnje jano, gaž se teke žiwa na symbolisku rowninu. Popšawem možo se groniš, až jo symbolika pla pisma a pšawopisa wotergi wažnejša, nježli rěcywěda (gl. epigraf).

Na rowninje symboliki stojtej dwa aspekta w srjejžišču: nabožnina a pismo drugih (wosebne susednych) rěcow. Wonej wobwliwujotej rozsuženja pši zawježenju abo pšeměnenju pisma a pšawopisa, a wot žiwanja na njeju wotwisujo (nje)wuspěch za-wježenja pisma abo reformy. W dalšnem com pokazaš, kotare aspekty pisanja su byli pla Słowjanow wažne (2.), a kak jo se to wugbało na pismo a pšawopis jednotliwych

* W swojom pšednosku na pšedslědnem kongresu slawistow w Krakowje jo se N. Mečkovskaja zaběrała z podobnjeju tematiku (Mečkovskaja 1998). Daši to bužo pokšacowanje jeje wuwje-ženjow pšed samskim forumom žaseš lět pozdžej.

Pšispomnješe redakcije: Toš ten pšinosk wózwajijomy na žycenje awtora w ortografiskej formje, kótaraz w nastupanju pismika ó se njemaka z plašecym dolnoserskim pšawopisom.

słowjańskich rěcow (3.). Akle potom možo se wugodnošić symbolika pisma a pšawo-pisa, kenž se žinsa hyšći wužywatej (4.).

2. Pisanje pla Słowjanow jo pšecej wužywało jaden typ pisma, rozmjej zukowe (alfabetiske) pismo. We stawiznach cłowjestwa jo alfabetiski typ pisma nastal jadnučki raz, jo potakem monogenetiski, a wšykne alfabetiske pisma su togodla mjazy sobu zwězane. Ta zwězanosć jo jasna, gaž se pšewzejo južo wobstojece pismo za pisanje rěcy, kenž hyšći njama pisanu formu, ale teke, gaž se wobstojece pismo pšeměnjijo, aby wotpowědowało potřebnosćam drugeje rěcy. Samo gaž se „nowe“ pismo stworijo, stoj wono w tradiciji južo wobstojećego pisma (abo wobstojećych pismow). Pši tom njejo wažne, lěc se nowe pismo spodobnijo pšedchadnikoju abo se wot njogo wotmrokujo; tak abo znak jo zwězanosć jasna. To plaši za wšake rowniny a aspekty pisaneje rěcy.

2.1. Na přédnej, elementarnej rowninje stoj pismo. Za słowjańske rěcy su se wužywali wšake pisma (glagoliske, kyriliske, łatyńske, arabiske, grichiske, marginalnje teke hebrejske). Wot tych su tši měli wětšy wuznam (glagoliske, kyriliske, łatyńske) a dwě se žinsa hyšći wužywatej (kyriliske, łatyńske). Pla wšykných grajo symbolika wuznamnu rolu.

2.1.1. Glagolica, ako za misionsku žělabnosć Konstantina-Kyrila a Metodija w Morawje stworjene pismo, jo dejala podšmarnuš srjejzne položenje misionarjowu mjazy łatyńskeju (podwjacornej, romskej) a grichiskeju (podzajtšnej, byzantiniskeju) tradiciju.¹ To jo se teke zglucyło, dokulaž jo se glagolica wosebnje wužywała w Chorwatskej a w Bulgarskej.² Symbolika glagoliskich pismikow njejo zwězana z konkretnym pismom, ale nejskerzej z kšesćijańskimi symbolami: kšica, koło, tširožk (gl. Černochvostov 1995).³ Wužywanje glagolice jo se zgubiło pla podwjacornych Słowjanow južo w 9. stolěšu (po smjerši Metodija)⁴ a w Bulgarskej w 12./13. stolěšu. W Chorwatskej jo se wona zachowała w cerkwi až do zachopjenka 20. stolěša.⁵

¹ How njamožo se pokazaš na wobšyrnu literaturu k pšašanjam glagolicy. Pšeglěd wo něntejšnem stawje slěženja daju knihy Miklas 2000 a Dürriegl a dr. 2004.

² Zajmne jo, až jo glagolica w dalšnem wuwisju zgubiła njewotwisnosć, dokulaž jo se pšipisała swětemu Hieronymu, pšestajarjeju łatyńskeje biblije (Vulgata), a jo se potakem rozměla ako wuraz pšislušnosći k romskej cerkwi. Ahistoriska teorija (Hieronym jo se narožil w Dalmaciji, ale tencas Dalmacija hyšći njejo była słowjańska) jo pomogała Chorwatam wobchowaš tradicije Konstantina-Kyrila a Metodija (glagoliske pismo, cerkwinosłowjańsku rěc w liturgiji). Taktika jo potakem była wuspěšna.

³ Toš to wukłaženje podložka glagolicy jo wotměnilo staršu teoriju Jagića-Taylora, kotarejž stej namakalej we wětšynje glagoliskich pismikow pšeměnjone grichiske minuskulne pismiki (wo drugich zwiskach glagolicy a grichiskego minuskulnego pisma gl. dołojce, 2.2.1.). Lěc daju se hyšći dalšne kšesćijańske symbole namakaš w glagolicy (gl. na pš. Vyncke/Detrez 1992 a Miklas 2003), njejo wěšte: Symboliska interpretacija njejo kšuta wědomnosć a njamožo togodla dopokazaš pšawosć mimo cwiblowanja.

⁴ Tradicija jo se w Morawje a w Čechojskej dwojc wobnowila: w 11. stolěšu w kloštarju Sáza-wa a w 14. w Emauskem kloštarju (gl. Mareš 1971). W slědnem casu jo se romski misal hyšći raz wudał we glagoliskem pismje (Rimskij misal 1992), ale to wudaše njama praktiskego wuznama.

⁵ Žinsa plaši glagolica ako symbol Chorwatskeje; gl. za wozroženje glagolice w takej funkciji Wörsdorfer 2000:200–201. Pšikład za symboliske wužywanje glagolice jo casopis *Jezik. Časopis za kulturu hrvatskoga jezika*, kenž wužywa wot lěta 1992 glagoliske pismiki na titulnem

2.1.2. Kyrilica, kenž jo se zawjadła w Bulgarskej a tam dosć malsnje wutłocyła glagolicu, jo wěšty kompromis mjazy grichiskim majuskulnym a glagoliskim pismom („grichiski po formje a glagoliski po wopšimješu“, by mogało se groniš) a njejo potakem stworjone, ale skerjej pšeměnjone, adaptěrowane pismo. Wona jo stupiła na město wěcej samostatneje glagolice, dokulaž stej bulgarska cerkwja a kněžeca elita bylejš zwězanej z grichiskeju cerkwju a kulturu powšyknyje. To samske plaši za staršu prabulgarsku tradiciju, kotaraž jo teke wužywała grichiske pismo. Wuzwignjenje samostatnosći pšez njewotwisne pismo njejo było w złotnej dobje přědneho bulgarskego carstwa (10. stolěše) notne a po jogo spaže (1018) njejo wěcej było možne. Ale zwisk z grichiskim pismom jo se malsnje zgubił a kyrilica jo se wuwijała samostatnje.

2.1.3. Pla Słowjanow njejo se łałyńske pismo, a to jo gławny rozdźěl wot pšetworjonego do kyrilice grichiskego pisma, zachopnje pšeměniło, aby wotpowědowało wosebnoscám słowjańskich rěcow, ale jo se praktiski wužywało wot luži, kenž su wobkněžyli łałyńsku rěc a wotpowědne pismo, dla toho, aby napisali słowjańske teksty; gl. nejstarše pšikłady ako Emmeranske glose a Freisingenske pomniki (Lettenbauer 1952 a 1974–75, Brižinski spomeniki 1993). Na zachopjeńku njejo se togodla łałyńske pismo Słowjanow dokradnje rozeznawało wot pisma susedow. To jo se akle pšeměniło po zawježenju diakritiskego pisanja.

2.1.4. Druge pisma graju jano snadnu rolu w kulturnych stawiznach Słowjanow. Arabiske pismo (w turkojskej wariante) jo se wužywało za słowjańske rěcy tam, žož su luže pšestupili k islamu, potakem w Bosniskej (tak pomjenjona „arebica“, gl. Lehfeldt 1969) za serbskochorwatsku (abo po žinsajšnej terminologiji za bosnisku) a w Bělorusojskej (w něgajšnem polsko-litawskem staše) za bělorusojsku abo polsku rěc (Antanovič 1968, Suter 2004).⁶ Tradicija jo se zgubiła w 19. stolěšu; zachowali su se jano pisane pomniki.⁷

Hebrejske pismo jo mogało měš jano snadnu funkciju, dokulaž su Žyži, kenž su žywe byli mjazy Słowjanami, wužywali we pismje njesłowjańske rěcy (jidišcina a ladino). Gaž su pisali rěc słowjańskich susedow, su woni ako pšawidlo wužywali wotpowědne pisma. Hebrejske pismo namakajo se jano we wuwzeńnych padach.⁸

Grichiske pismo jo se wužywało w osmanskej Makedońskej, a toš ta tradicija jo se wožywiła w casu grichiskeje bergarskeje wojny a hyšći raz w slědnych lětach w podpołnocnej Grichiskej, žož se słowjańske narěcy hyšći powědaju (Voss 2004).

Wužywanje arabiskego a hebrejskego pisma jo how jasnje zwězane z religiju a z faktom, až su luže wobkněžyli tej pismje, dokulaž su jej nawuknuli w religioznych

boce a teke ako iniciále w nastawkach. Druga warianta nacionalneje symboliki Chorwatskeje jo tradicija tšich pismow (glagolica, kyrilica, łałyńske pismo) a tšich rěcow (cerkwinosłowjańska, chorwatska, łałyńska). Wona jo dała podložk za wustajeńcu „Drei Schriften – drei Sprachen“ (gl. Lipovčan 2004).

⁶ Zazdašim njejo se arabiske pismo žednje wužywało za bulgaršćinu, njegledajucy na to, až jo tam teke dosć luži pšestupilo k islamu (tak pomjenjone Pomaki).

⁷ Ale teke how jo se symboliska funkcija pšetworila. Žinsa plaši arebica ako dopokazmo za to, až ma bosniska rěc dłužku tradiciju. Zawěšće togodla pokazuju se w (praktiskem) pšawopisu bosniskeje rěcy na arebicu (a teke na bosančicu), gl. Halilović 1996:148–149.

⁸ Možo se how pokazaš na nadpise na polskih monetach a na tak pomjenjone „knaniske“ glose (gl. Kupfer/Lewicki 1956, Jakobson 1985a a Jakobson/Halle 1985; žěkujom se T. Bergeroju za informaciju). We ladino-bulgarskem słowniku z lěta 1913 jo se nałožowało hebrejske pismo we transkripciji bulgarskich słowow (Schmid 2006:15–16). Možno jo, až dajo podobne pšikłady teke tam, žož jo se powědało jidiski.

šulach. Južo wobstojece wobkněženje pisma jo zawěsće teke zawina za wužywanje grichiskego pisma.⁹

2.2. Pisanje ako technika fiksěrowanja rěcy jo abstraktna struktura, kenž namakajo na přédnej rowninje wuraz pšez pismo (glagoliske, kyriliske, łatyńske). A wšake pismo wobstoj we někotarych wariantach, kenž potakem tworje drugu rowninu, podrědowanu přédnej. Warianty mogu teke měš symbolisku godnosć. W dalšnem com wopisaš te warianty tšich głownych pismow, kenž su měli wuznam za Słowjany.¹⁰

2.2.1. Pla glagolice rozeznawatej se tradicionelnje dvě warianse, kulowata (starša, bulgarska) a rogata (młodša, chorwatska). Rozdžěl we formach jo popšawem teke wotpowědował strukturnemu rozdžěloju, dokulaž jo kulowata glagolica na zachopjeńku była wisajuće pismo (to groni, až su pismiki wisali z linije, rowno ako grichiske minuskulne pismo końca 9. stolěša),¹¹ a rogata glagolica jo pšecěj była stojeće pismo (pismiki su stojali nad liniju, rowno ako łatyńske pismo). Na taku wizu jo kulowata glagolica symboliski pokazowała na wěstu bliskosć ku grichiskej tradiciji, a rogata glagolica k łatyńskej, nejskerkej k pismoju typa „beneventana“ (Vajs 1932:136).¹²

2.2.2. Kyrilica dosć dłuško njejo wuwijała wosebne warianty. Nutšikownje stej se, wuchadajucy wot přédneje, uncialneje kyrilicy (w rusoskej tradiciji pomjenjona устав), pšidatnje wutworilej semi-uncialna (полу-устав) a kurentna (скоропись) kyrilica.¹³ Nowa warianta jo se zawjadła na zachopjeńku 18. stolěša w Rusoskej pšez tak pomjenjone „bergarske“ abo „ciwilne“ pismo (гражданский шрифт). W toš tej warianse jo se kyrilica pšiblišyła łatyńskemu pismoju. Wětša bliskosć ciwilneje warianty kyrilice k łatyńskemu pismoju jo se pokazała w powšyknem stilu pismikow (šańke smugi, mało wupyšnjenjow, felujuca diakritika nad wokalami), ale teke we formje jednotliwych pismikow (wosebnje w kurentnej kyrilicy).¹⁴ Ciwilna warianta kyrilice jo se dosć malsnje

⁹ Žinsa pšizo k tomu hyšći lěpšyna, až možo se na taku wizu wobijaš rozsuženja, kaka z wariantowu kyrilice by dejala se wubraš: makedońska abo bulgarska. Problem njejo wobmrokowanje na pismo a pšawopis: Dialektologiski jo słowjańščina podpołnocneje Grichiskeje makedońskej rěcy bliša, ale leksika makedońskeje standardneje rěcy ma pšewjele serbiskich slowow, kenž su narěcam w Grichiskej cuze (gl. Voss 2004).

¹⁰ Dalokož jo mě znate, njewobstoje žedne pšepytowanja, kenž by wopisali stawizny wšyknych słowjańskich pismow a wosebnje zwiskow mjazy nimi. Pširowanje staršeju glagolice a kyrilice namakajo se pla Eckhardt 1967 a 1989.

¹¹ Za wisajuce charakter glagolice gl. Menhart 1956:198–199, a za wuwisće grichiskego minuskulnego pisma Gardthausen 1911:187–190.

¹² Zawina za wuwisće wot kulowatej k rogatej glagolicy jo mogała byš zwuconosć pisarjow. Glagolica jo se nejperwej wutworila w grichiskej wokolinie, žož jo se kněžyło minuskulne pismo, a přédne pisarje glagolice su togodla zawěsće wuchadali z grichiskego pisma. Pozdžej jo se w Bulgarskej zawjadło kyriliske, potakem stojeće pismo, a glagolica jo se, nejskerkej pod wliwom kyrilice, južo w Bulgarskej pšetworila na stojeće pismo. W Chorwatskej jo druge pismo pšecěj było łatyńske, kenž jo jano wobstojało w stojecej formje. Njejo togodla žeden žiw, až jo rogata glagolica wot zachopjeńka była stojeće pismo.

¹³ Gl. Karskij 1928. Njejo jasne, lěc možo se glědaš na kyrilicu, kenž jo se wužywała w Bosniskej (tak pomjenjonu „bosančicu“, gl. Eckhardt 1978 a Zelić-Bučan 2000), ako na wosebnu wariantu. Symboliski jo to zawěsće tak, dokulaž jo se wužywała wot franciskanskich mnichow a jo se togodla rozměta ako „katolska kyrilica“.

¹⁴ Přédne naraženje ciwilneje kyrilice jo było hyšći „wěcej łatyńske“, dokulaž jo naložowało <i> a <s>, Pozdžej jo se do <i> hyšći zawjadło <и> (pši tom jo se wužywanje <i> wutłocyło na

pšesajžila we wšykných njecerkwinych kontekstach w Rusojskej. Žinsa naložuju se stara kyrilica jano w oficialnych liturgiskich knižkach, žož kněžy se hyšći cerkwino-słowjańska rěc; howacej wužywa teke cerkwja ciwilnu wariantu. Pod rusojским wliwom jo se ciwilna warianta pšewzela wot drugich Słowjanow, kenž słušaju k ortodoks-nemu swětoju: w serbiskej wokolinje we 18., wot Bulgarow w 19. stolěšu. W Serbiskej jo Vuk Stefanović Karadžić na zachopjeńku 19. stolěša wutworil wosebnu (pod)wariantu ciwilneje kyrilice, kenž jo se wuznamjenila pšez radnu licbu nowych pismikow (<ђ ј љ њ ѣ џ>) a pšez wužywanje striktnje monografiskego pisanja (gl. dołojce, 2.3.1.) a kenž jo w 20. stolěšu byla podložk za makedońsku kyrilicu.

2.2.3. Teke łatyńske pismo jo pla Słowjanow wobstojało we dwěma głownyma wariantoma: w srježzowěkojskej gotiskej (pla Serbow znata ako šwabachska warianta) a w antiskej a wozroženiskej romaniskej. Popšawem stej to dwě wuwijańskej formje łatyńskego pisma: Gotiska warianta jo w srježžnem wěku pomałem wutłocyla staršu romanisku, a wozroženje a humanizem stej se wrošilej k antiskim formam a stej wutworilej „nowu staru“ wariantu pod wotpowědnym mjenim „antiqua“. Symboliska godnošć jo se z casom pšeměnila: Na zachopjeńku jo gotiska warianta byla wuraz tradicije, a romaniska jo stojała za wěste „doprědkarstwo“.¹⁵ Po reformaciji jo wužywanje gotiskeje warianty pod wěstymi wuměnenjami mogalo wobznamjeniš pšislušnošć k protestantskemu logorjoju, a romaniska jo skerzej byla znamje katolskeje wěry (Mieses 1919). Pozdžej, wosebnje w 18./19. stolěšu, jo se gotiska warianta rozměla ako germaniska (abo wusčej nimska) wosebnošć, a romaniska jo w tom nastupanju byla neutralna.¹⁶ W kontekście takego powšyknego wuwisa jo položenje pla Słowjanow wosebnje zajmne.

Na zachopjeńku su wšykne Słowjany, kenž su wužywali łatyńske pismo, poznali jano gotisku wariantu. To plaši teke za přědne lěta knižyšišća. Dosć malsnje jo se Chorwatska pšiwobrošila romaniskej tradiciji, nejskerzej pod wliwom susedneje Italskeje.

Pla podwjacornych Słowjanow jo ten proces trał dlejšy cas. W Polskej jo se naražila romaniska warianta přědny raz na końcu 16. stolěša (Jan Januszowski 1594, gl. Bunčić w dr.), ale skońcnje jo se romaniska warianta pšesajžila w srježži 18. stolěša. Pla Čechow a Słowakow jo se ten proces zachopil pozdžej, a wutłocyla jo se gotiska warianta akle w běgu 19. stolěša (Galmiche 2001). Nejpozdžej su wuměnili gotisku wariantu pšez romanisku lužyske Serby. Proces jo se zachopil srježž 19. stolěša, gaž stej Smoleř a Haupt wudałej serbske ludowe pěśni w romaniskich pismikach z diakritiku (Haupt/Smoleř [1841–43] 1984). Rownocasnje jo teke K. Broniš naložował diakritiske pisanje w dolnoserbskej rěcy (Pohončowa 2007:70–74). Potom jo se přědny dolnoserbski słownik šišćal z romaniskimi pismikami (Zwahr 1847), ale hyšći z pleografiskim, nimskim pšawopisom (gl. dołojce, 2.3.1.). Wužywanje romaniskeje warianty łatyńskego pisma jo se zdomacnilo w krezju serbskich wošćenow, gaž jo Maćica Serbska 1848 zachopila

periferiju), a <s> jo se wotměnilo pšez <ʒ>. To dajo se wujasniš tak, až jo se jano pšibliženje kyrilice k łatyńskemu pismoju pšez stilizaciju pšiwzelo wot wužywarjow, ale pšewzeše konkretnych łatyńskich pismikow nic, nanejmnjenjej nic tam, žož su mogali wužywaš wotpowědne kyriliske pismiki. Gl. powšyknje k reformje Živov 1996:73–88.

¹⁵ Take nastajenje se wospjetuju w 19. stolěšu: Nimske młodogramatkarje su zawjadli romanisku wariantu w svojich publikacijach (a su pisali substantiwu z małymi pismikami).

¹⁶ Žinsa jo symboliska funkcija gotiskeje warianty w popularnej kulturje zasej hynakša: Gotiske pismiki zwězaju se wosebnje z nacionalsocializmom (gl. hollywoodske filmy, komikse a teke symbolika organizacijow ekstremnje pšawice). To jo dosć žiwno, dokulaž jo Tšeši rajch wot lěta 1941 zaměnil gotisku wariantu pšez romanisku z argumentom, až jo přědne „žydojske pismo“, gl. Hartmann 1998:245–302 a wosebnje Rück 2000.

šiščas *Časopis* w tak pomjenjonem analogiskem pšawopisu, kenž jo se wuželał na zachopjeńku jano za gornoserbsku rěc, akle potom teke za dolnoserbsku. Ale „ludowe“ publikacije su se dalej šišćali w gotiskej wariante (teke w tekstach, wudatych wot Maćice/Mašice), a toš ten „digrafizm“ jo tral až do zakaza serbskego šišća w casu nacional-socializma. Po drugej swětowej wojnje jo se jano romaniska tradicija wobnowila. Akle w slědnych lětach jo se zasej nałożowała gotiska warianta, ale jano pla dolnych Serbow.¹⁷

2.3. Pismo a warianta pisma stej głownej rowninje a potakem podložk za dalšne rowniny. Rozdžele mogu se how rozeznawaš na přédne poglědnjenje, a to teke wot luži, kenž njerozměju to, což jo napisane. Togodla wužywatej se přédna a druga rownina wenkownje (aby pokazalej na zwězanosć z drugimi tradicijami abo na wotmrokowanje wot nich) a nutšikownje. Dalšne rowniny maju głownje nutšikownu funkciju: Jich wosebnosći mogu se rozeznawaš jano, gaž se rěc rozmějo. Gromaže tworje woni pšawopis. Slědujucej aspekta pšawopisa stojtej how w srježišću: pošeg pismik – zuk (grafem – fonem)¹⁸ a faktory, kenž postajaju pisanje (tak pomjenjone „pšawopisne principy“). K tomu psidu hyšći wšake „mjeńše“ wosebnosći pisma a pšawopisa.

2.3.1. Pošegi mjazy jednotkami powědaneje a pisaneje rěcy mogu byš wšake. Gaž se wuchada z fonemow, jo pšašanje, co wotpowědujo jednotliwym fonemam na rowninje pismikow. Idealny pošeg jo dojspity w pšawopisu, žož jaden fonem ma jaden a jano jaden zastupnik na grafiskej rowninje a žož to samske plaši w nawopacnem směrje. Taki ideal namaka se nejskerzej pla stworjonych a (z wěstymi wobmrokowanjami) teke adaptěrowanych pismow; pla pšewzetych pismow jo to jano wuwžeńje tak. Samo gaž wobstoj taki pošeg, njamožo se won cesto dosć wobchowaš: Powědana rěc wuwija se stawnje, a pisana rěc ako pšawidlo njeslědujo tomu wuwišeju abo jano z wjelikim zakomuženim. Rozdžěl w spěšnosći wuwisa možo wjasć k pšeměńjenjam pošegow mjazy jednotkami powědaneje a pisaneje rěcy.

Idealny pošeg, žož wotpowědujo jednemu fonemoju jano jaden pismik a nawopak, jo monografiski. W głownem slědujo glagolica monografiskemu principoju, a to samske plaši za staršu kyrilicu.¹⁹ Přédne wopyty wužywanja łatyńskego pisma su teke byli monografiske, ale dokulaž njejo mělo łatyńske pismo dosć pismikow, njejsu zwiski byli „jaden fonem – jaden pismik“ ako w glagolicy a kyrilicy (na pš. /z/ – <з>), ale „jaden fonem – wjacore pismiki“ (na pš. /z/ – <s>, <z>) a „wjacore fonemy – jaden pismik“ (na pš. /s/, /z/ – <s>). Pozdžej, to groni na zachopjeńku 15. stolěša, jo se naražilo adaptěrowanje łatyńskego pisma, aby se dojspiło monografiske pisanje pšez zawježenje diakritiskich znamuškow.²⁰

¹⁷ Wušej togo njejsu gotiske teksty w tych publikacijach samostatne, ale šišće se pšecej gromaže z romaniskeju wariantu (gl. dołojce, 3.2.2.).

¹⁸ Termin „grafem“ božko njama jednotnego woznama (gl. Kohrt 1985); togodla wužywa se w dalšnem jano „pismik“.

¹⁹ Pod wliwom grichiskego pisma stej wobej mětej wěcej pismikow, nježli fonemow. Pšidatne pismiki su se głownje wužywali we funkciji tak pomjenjonych klasifikatorow, na pš. za wobznamjenjenje zachopjeńka słowa, słowow cuzego pochada atd. (Miklas 1998 a 2002).

²⁰ Nejskerzej jo se diakritiske pisanje wuželało po pšedtoze glagolice; nanejmnjej pokazujo Jan Hus w traktase *Orthographia Bohemica* na lěpšyny glagolice, kenž ma za wšake słowjańske zuki wosebne pismiki (Schröpfer 1968:60–61); gl. k tomu Mareš 1973.

Drugej možnosći, aby se mogał dojspiš jasny pošěg mjazy jednotkami powědaneje a pisaneje řečy pši njedosegajucej libje pismikow, stej bylejš wužywanje kupkow pismikow we wěstem zestajenju (pleografiske pisanje)²¹ a wužywanje wokolnych pismikow za rozeznawanje (kombinatoriske pisanje). Předna možnosć jo typiska na pš. za nimski, hungorski a polski pšawopis: <ch>, <sch>; <zs>, <cs>; <rz>, <cz> atd.;²² druga namaka se na pš. w romaniskich, ale teke w słowjańskich rěcach: francojski <cent>, žož <c> = /s/, ale <con>, žož <c> = /k/; podobnje polski <siwa>, žož <s> = /c/, ale <sowa>, žož <s> = /s/, rusojski <рад>, žož <p> = /r/, ale <ряд>, žož <p> = /rʲ/ atd.²³

2.3.2. Głowny faktor, kenž postaja pisanje w alfabetiskich pismach, jo zukowa struktura řečy. To groni, až wěstemu zuku pši wugronjenju by pšecej dejał wotpowědowaš ten samy pismik pši pisanju („Piš tak, ako powědaš!“). Take „fonetiske“ pisanje plaši ako idealna forma pšawopisa, dokulaž wotblyščuju powědanu rěc. Ale pisana rěc slědujo hynakšym kaznitosćam, nježli powědana: Wiženje reagujo wěcej na wětše jednotki, na pš. na wenkowny wobraz (konturu) słowow abo morfemow. Togodla jo teke morfemny faktor wažny („Piš słowo abo morfem po možnosći pšecej na samsku abo podobnu wizu!“). K tomu pšizo hyšći tšeši, historiski faktor: Pisanje wostanjo njepšeměnjone, njegłědajucy na to, až jo se wugronjenje pšeměniło („Piš tak, ako jo se pjerwjěj pisało!“).

Pšikład za fonetiski faktor jo serbiski <Србија> a <српски> (wugronjenje jo [b] a [p], a to se wotblyščuju w pisanju) a za morfemny faktor serbski <Serbowka> a <serbski> (morfem {serb} dej se pisaš na samsku wizu, njewotwisnje wot konkretnego wugronjenja).²⁴ Historiski faktor jo wižeš w rusojskem <-oro> (wugronjenje konsonanta jo žinsa [v]). „Zatajony“ morfemny faktor jo pytnuš w pšawopisu słowow ako nimski <älter> (wugronjenje [ɛ]) podla <alt>, polske <stół> (wugronjenje [u]) podla <stół>, <morze> (wugronjenje [ɔ]) podla <morski> (ale <može> ze samskim wugronjenim ako <morze>), čechojske <dům> (wugronjenje [u]) podla <domu> atd.²⁵ Ako pšawidło njewotblyščuju konkretny pšawopis jano jaden z pomjenjonych faktorow, ale jaden z nich ma pšewagu. Tak stej serbiski a chorwatski pšawopis głownje fonetiskej, rusojski a polski wěcej morfemnej, francojski a engelski jasnje historiskej; běłorusojski jo wěcej fonetiski w pisanju wokalow a wěcej morfemny pla konsonantow.

²¹ Dokulaž jo termin „polygrafiski“ južo wobsajžony, naražijo se how nowa tworba. We wětšynje žo how wo digrafiske pisanja (<ch>, <sz> atd.).

²² Pšikład pleografizma jo teke pisanje <si-> w słowach typu polskego <siedem> a italskego <cioccolata>: How stej <si> a <ci> digrafa, dokulaž se <i> njewugronijo. Take pisanje rozeznawa se wot <si-> a <ci-> we słowoma <siwa> a <cinque>, žož pšedstajijo <i> fonem /i/ a rownocasnje wobwliwujoo kombinatoriski wugronjenje <s> a <c>.

²³ W młogich padach jo kombinatoriske pisanje wuslědk rěčnego wuwiša. W kyrilicy žo žinsajšna tradicija wobznamjenjenja palatalizowanosći pšez slědujucy pismik slědk na rěčne položenje, žož rozdžěl njejo lažał w konsonantach (palatalizowany/njepalatalizowany), ale w slědujucych wokalach.

²⁴ Zajmny pšikład jo serbiski <градски> (morfemny faktor, dokulaž pišo se <град>), kenž by se mogało teke pisaš <*грацки> (jano fonetiski faktor) abo <*гратски> (połmorfemny: wobchowawa se morfem {ski}).

²⁵ Z diachroniskego głědanišća mogu se wšake pšikłady wujasniš ako wuslědk historiskego wuwiša: Tak jo <ó> w polskej řečy wobznamjenjał wosebny zuk, kenž jo se akle w bėgu casa wuwijał do [u]. To samske plaši za <rz> a <ž>, kenž njejtkej se w zachadnosći wugranjałej na samsku wizu. Wugronjenje <rz> jo skerzej wotpowědowało žinsajšnemu wugronjenju čechojskego <ř>.

2.3.3. Wšake dalšne, „mjeńše“ wosebności pisma a pšawopisa su teke wažne. Musym se how wobmrokowaš na take, kenž su zwězane z pismikami.²⁶

Wjelgin wažny jo rěd pismikow w azbuce (za glagolicu a kyrilicu) resp. w alfabeše (za łatyńske pismo). How pokazujotej glagolica a kyrilica zrownju samostatnoś a mjazsobnu zwězanosć, gładajucy na grichiske pismo: Rěd pismikow, kenž maju wotpowědny grichiski partnař, slědujo grichiskemu pismoju, ale mjazy namakaju se „słowjańske“ pismiki po swojskem rěže, kenž změstymi pšeražijo wěstu rěcywědnu logiku (Tkadlčik 1971:372–376). Toš ten rěd a wotpowědna logika stej se we głownem wobchowalej do žinsajšnego dnja a stej samo wobwliwowalej položenje nowych pismikow serbiskeje a wotwisujuceje wot njeje makedońskeje azbuki, gl. serbiski rěd

д – ђ, л – љ, н – њ, т – ћ, ч – џ²⁷

a makedoński

д – ђ, з – s, л – љ, н – њ, т – ќ, ч – џ²⁸.

Łatyńske pismo jo južo měło doś kšuty rěd pismikow, gaž su jo pšewzeli Słowjany. Toš ten rěd se wobchowa; diakritiski pšeměnjone pismiki slěduju wotpowědnym jadnorym pismikam (wuwzeše jo <ł> w polskej, dolno- a gornoserbskej rěcy, gl. dołojce, 3.2.2.), a na pleografiske pisanja (wosebnje w polskej rěcy) se njegłěda ako na cyłk. Wuwzeša su čechojska, słowakska, gornoserbska²⁹ a bosniška/chorwatska rěc. W přednych tšich plaši digraf <ch> ako jadnotka a stoj po <h>³⁰, w slědnyma su to digrafy <dž>, <lj> a <nj>; slědnej njestojtej mjazy / <ni> a <lo> / <no>, ale samostatnje po <ł> resp. <n>.

Dalšna wosebnoś glagolice a kyrilice jo fakt, až su pismiki měli mjenja z jasnym woznamom. To jo zasej podšmarnuło rownocasnje samostatnoś a zwězanosć słowjańskeju pismowu: Grichiske pismiki su teke nosyli mjenja, ale woni su se za wětšy žěl pšewzeli wot semitiskeje pšedłogi a njesu togodla měli woznama. Wužywanje mjenjow jo se po zawježenju ciwilneje warianty kyrilice pomałem zgubiło a jo žinsa pšisamem woteznate.

Samske plaši za wužywanje pismikow we funkciji licbow (Suprun 1961). Princip jo glagolica pšewzela wot grichiskego pisma, ale samostatnoś lažy w tom, až slědujo licbowa godnoś rědoju pismikow w (glagoliskej) azbuce.³¹ Kyrilica wotwisujo how do-

²⁶ Potakem wupadaju interpunkcija, žělenje slowow, zestajone abo rozdžělnje pisanje atd. (za slědnej gl. Mečkovskaja 1998:17–18).

²⁷ Pismiki za fonemy, kenž su rezultat palatalizacije, stej po pismikach za wotpowědny njepalatalizowany fonem; w slědnem pšikłaze namakajo se nowy pismik za spiwnu afrikatu po staremu za njespiwnu.

²⁸ Zajmne jo, až njeslědujo how makedońska azbuka grafiskej logice, kenž by pominala rěd г – ђ a к – ќ, ale rěcywědnej, dokulaž stej fonema, wobznamjenjonej pšez <ř> a <ќ> nastalej ako rezultat palatalizacije *d a *t.

²⁹ Po techniskej zawinje njeplaši to wěcej za dolnoserbku rěc: W nejnowšem słowniku (Starosta 1999) njestoj <ch> wěcej po <h>, ako jo to hyšći było w staršem wudašu (Starosta 1985), ale mjazy <ce> a <ci>. To jo zwězane z tym, až jo za alfabetiski rěd computerowy program zagronity, kenž njejo mogał rozeznawaš <ch> ako samostatnu jadnotku. Možno jo, až bužo pšiběrajuca computerizacija wjašć k podobnym změnam teke pla drugih rěcow.

³⁰ Dalšnu wosebnoś jo měł gornoserbski alfabet: How jo do nejnowšego wudaša pšawopisnego słownika (Völkel 2005) <č> slědował po <č>, dokulaž jo wotpowědny fonem rezultat palatalizacije *t.

³¹ Njejo jasne, lěc jo glagolica měla stwurtu kupku pismikow za tysace. Gaby taku měla, by to było pšidatne znamje samostatności, dokulaž ma grichiske pismo jano tši kupki. Kyrilica ma podobnje grichiskemu pismoju tši kupki.

społnje wot grichiskego pisma: Kyriliski pismik, kenž wotpowědujo grichiskemu, ma samsku licbowu godnosť, a „słowjańske“ pismiki se ako pšawidło njewużywaju we licbowej funkciji. Wužywanje pismikow ako licby njejo było wěcej notne, gaž su se gromaže ze zawježenim ciwilneje warianty kyrilice teke pšewzeli arabiske licby. Togodla jo toš ta stara funkcija pismikow žinsa teke zabydnjona.³²

2.3.4. Doněta jo se na pismo a pšawopis glědało ako na cełk. Ale wuznam njama jano system w celem, ale teke jadnotliwe elementy abo wosebne žele systema.

To plaši wosebnje za pismiki. Młogi raz stoje w srježišću někotare pismiki (abo samo jaden pismik). Na jaden pšikład jo se južo pokazalo: Pši zawježenju ciwilneje warianty kyrilice stej se zachopnje pšedwižonej pismika <i> a <s> pozdžej wotměniłej pšez <и> a <з> (gl. gorjejece, 2.2.2.).³³ W ciwilnej wariante kyrilice a we łatyńskem pismje jo dalšny pšikład pismik *jat'* (*ě), kenž jo był kšuty wobstatk glagolice a jo se pšewzeł do kyrilice, žož jo nejskerjej wobznamjenjał hynakšy zuk.³⁴ Dla wobchowanja abo zaměny togo pismika (<ѣ>) su se wažili w diskusijach wo pšawopisu rusojскеje, bělorusojскеje, ukrainskeje a bulgarskeje rěcy. To samske plaši za łatyńske pismo: How jo to był chorwatski pšawopis a wotpowědny pismik *rogato e* (<ě>).

Druge polo wojowanja jo pisanje cuzych słowow a mjenjow. W kyrilicy jo to pšasnanje, lěc by se dejało wužywaš w kyriliskem teksće łatyńske pismo (tak pomjenjone „barbarizmy“) abo transkripcija,³⁵ a w łatyńskem pismje, lěc možo se zachowaš originerny pšawopis (na pš. <Chopin> abo <Szopen> w polskej rěcy, <provider> abo <provajder> w bosniskej/chorwatskej a teke serbiskej).

Slědny aspekt jo wužywanje wjelikich pismikow za wěšte słowa abo cełu družynu słowow. To jo jano tam měło wuznam, žož su w susednych rěcach (wosebnje w nimšćinje) plašili gramatiske pšawidła, kenž su řědowali wužywanje wjelikich pismikow na wosebnu wizu.

3. Gaž se glěda na wuwisě pisma a pšawopisa pla jadnotliwych słowjańskich rěcow, pokazuju se, až su woni na tyma poloma na wšaku wizu mjazy sobu zwězane. Zwězanosć jo wusćejša pla rěcow, kenž wužywaju samske pismo, ale wosebnje w 19. stolěšu su se mroki pismowu pšestupili, tak až dobydnjo zwězanosć wšosłowjański charakter. Wušej togo jo wotwisnosć kyriliskich systemow mjazy sobu wusćejša nježli pla łatyńskego pisma. Tomu njedejmy se žiwaš, dokulaž pšizo kyrilica z jadnogo žrědła, kenž žo slědk na glagolicu, rozmjej z bulgarskego pisma końca 9. stolěša. Łatyńske pismo su Słowjany mogali pšewzeš wot wšakich susedow, kenž su južo jěsnjej wužywali pismo a wužěłali swoj pšawopis. Nadpadnjo hyšći, až dožywijotej ako kyrilica tak

³² Wuwzeše jo wobznamjenje dweju *i*-pismikowu w kyrilicy ako *и* *восьмеричное* (<и>) a *и* *десятеричное* (<и>), dokulaž jo licbowa godnosť była 8 a 10.

³³ Za bělorusojsku rěc su se rozsužili nawopak: How jo se <и> na zachopjenku 20. stolěša wutłocył pšez <и> (gl. dołojce, 3.1.2.).

³⁴ *Jat'* jo stajał tam, žož su za ranu prasłowjańsku rěc rekonstruěrowali *ě abo *i*-diftongi. Wugronjenje w starosłowjańskej rěcy jo nejskerjej lažalo mjazy *e* a *a*, ale njejo južo tencas było jadnotne a wobstawne. W dalšnem wuwisě słowjańskich rěcow jo se *ě cesto zjadnošował z drugimi fonemami a namakajo se žinsa w pozicijach mjazy /a/ (z pšedchazeceju palatalizaciju) a /i/ (gl. powšyknje Samilov 1964). Togodla jo pismik *jat'* rano zgubił zwisk z wěstym wugronjenim a jo we wěšynje padow jano był „grafiska warianta“ drugich pismikow.

³⁵ Wo problemach transkripcije z łatyńskego pisma na pšiklaže rusojскеje rěcy gl. Uspenskij 1996, wo pšasnanjach transkripcije a transliteracije powšyknje Wellisch 1978.

teke łąatyńske pismo w dalšnem wuwišu jadnu centralnu reformu, kenž jo se naražila za jadnu rěc, ale jo se potom pšewzela wot pśisamem wšykných drugich rěcow. Pla kyrilice jo to było zawježenje ciwilneje warianty dla rusojскеje rěcy, pla łąatyński pišucých Słowjanow pšiwzeše diakritiskego pisanja po naraženju Jana Husa dla čehojskeje rěcy.

3.1. Kyriliska tradicija wuchada ze (staro)cerkwinosłowjańskego pisma. Pismo jo se pšewzelo gromaže z kšescijańskeju wěru. Problemy su nastali, dokulaž jo se zukowa struktura słowjańšćiny rowno w tom casu zasadnje pšeměnila, a wušej toho jo se rěcny kontinuum diferencěrował. Togodla njejo kyrilica wěcej wotpowědowała zukowemu systemoju powědaneje rěcy. Wużywarje pisma su togodla reinterpretěrowali pošęgi mjazy fonemami a pismikami. W mjeńšej měrje su woni teke wuwostajili jednotliwe pismiki abo, we wuwzešnych padach, zawjadli nowe.

3.1.1. Głowne pšeměnenja su potrjefili wokalny system, a woni su teke wobwliwowali konsonanty. Wobšyrny system z 11 wokalami jo se pomjeńšył pśisamem wo poľojcu, zgubili su se *jer'y* („reducěrowane wokale“) w tak pomjenjonych słabých pozicijach (to jo se stało w ceľem kontinuumje) a nazalność pla nazalnej wokalowu (z wuwzešim wěstých regionow). W samskem casu jo se wutworiła korelacija palatalizowanosci. Dokulaž njejo se pisanje wotpowědnje pšeměnilo, jo se funkcija pismikow reinterpretěrowała: Pismika za *jer'y* (<ѣ> a <ѧ>) stej se pšetworiłej do „nimeju“ znamjenjowu, kenž stej se wużywalej w pleografiskich zestajenjach abo ako klasifikatory (wosebnje za wobznamjenjenje końca słowa), a druge pismiki za wokale njejsu wěcej wobznamjenili kwalitatiwne rozdžěle, ale (nje)palatalizaciju pšedchadajucego konsonanta po kombinatoriskej abo pleografiskej metože. Na taku wizu jo se monografiski pšawopis kyrilice pomałem pšetworił do pleografiskego a kombinatoriskego. Togodla njejo se licba pismikow za konsonanty musala powušyš, njegłědajucy na to, aź jo korelacija palatalizowanosci zawjadla bejnu licbu nowych konsonantnych fonemow. Nowy system jo se konsekwentnje wutworił za rusojsku rěc a wustupujo togodla jasnje w ciwilnej wariante kyrilice.³⁶ W pšawopisu stareje kyrilice jo historiski faktor był dosć mocny, ale ciwilna warianty kyrilice jo skerzej nałožowała morfemne pisanje. Pši pšechože do ciwilneje warianty su druge Słowjany teke pšewzeli systemowe pšeměnenja w pismje. Změna pisma jo se stała dla swětnego pismojstwa w rusojскеje rěcy ned na zachopjeńku 18. stolěša (1708–1710) a jo se potom pšewzela wot drugich Słowjanow (gl. 2.2.2.). Dokulaž jo se pšewjadla změna w rusojскеje rěcy do nastaša swětnego pismojstwa w ukrainskej a běłorusojскеje rěcy, zachopiju stawizny pisma a pšawopisa teju rěcowu ned pod nowymi wuměnenjami. To samske płaši za pismo a pšawopis rusyńskeje rěcy (abo skerzej rusyńskich rěcow), kenž wotwisujotej wot ukrainskeje pšedłogi.

3.1.2. W ramikach ciwilneje warianty kyrilice su nastali wšake dalšne pšeměnenja. W rusojскеje rěcy jo se po stabilizaciji pisma (we 18. stolěšu) a pšawopisa (w 19. stolěšu) pšewjadla jano jadna dalšna reforma pisma a pšawopisa (1918). Pšez wutłocenje dubletnych pismikow (<і ѿ v Ѣ>) jo se pismo dalej zjadnorilo, a dokulaž su pšawidła za wużywanja dubletow zwětšego byli historiske, jo se historiski faktor wosłabił. Wobmrokowanje funkcijow <ѣ> njejo nic změnilo w systemje: Wotněnta jo se jano markě-

³⁶ Cerkwinosłowjańske pismo jo hyšći měło pšewjele wariantow pismikow, kenž su se nałožowali po dosć komplikowanych pšawidłach (gl. Mareš 1988), a togodla njejsu tam systemowe pšeměnenja tak jasne byli wizeš.

rowany pad (měkosć) wobznamjenil we wuzuku; felowanje *jer'*a pokazujo na njemarkerowanosc. Njelogiski jo było zawježenje fonetiskego faktora pla pisanja pšedložkow z wuzukom na <-з> / <-c> (<воздух>, ale <восхищение>).³⁷

Ukrainska rěc jo w glownem slědowała rusoskej, ale někotare pismiki maju hynakšu fonetisku godnosć: <и> wotpowědujo po wugronjenju rusoskemu <ы>, <г> stoj za /h/,³⁸ a za /g/ wužywa se <г>. Powšyknje jo pšawopis wobwliwowany wot morfemnego faktora, ale fonetiske pisanja su cescejše nježli w rusoskej rěcy. Historiski jo se na zachopjeńku wužywał rusoski pšawopis. Nowy system M. Maksymowycza jo zmocnil historiski faktor. Naraženje M. Drahomanova, zawjasć pismo a pšawopis podobnje serbiskima (gl. 3.1.3.) a potakem pšejš k wěcej fonetiskemu pisanju, njejo mogalo se pšesajziš; w resultaše jo se pšiwzeło kompromisne pisanje P. Kuliša.³⁹ Pšawopisna konferenca w lěše 1927 jo se zaběrała ze wšakimi naraženjami, zawjasć wěcej monografiske pismo a zmocniš wliw fonetiskego faktora, ale njejo mogala se rozsuziš za wjelike pšeměnenja. Reforma w lěše 1933 jo pšibližyła ukrainske pismo a pšawopis rusoskemu pšez wutłocenje <г> a pšez pšeměnenje pšawopisa, wosebnje w cuzych słowach. Po njewotwisnosći Ukrainy jo se pismo wrošilo k staremu položonju (<г> jo se wobnowil), ale w pšawopisu njeju hyšći wšake pšašanja rozwězane (gl. powšyknje Hornjatkevyč 1993 a Javorška 1999).

Bělorusosku rěc wuznamjenijo wosebnosć, až jo se do 20. stolěša pisała z dwěma pismoma, z kyrilicu a z łatyńskim pismom (gl. 3.2.2.), kenž stej bylejš mjenjej abo wěcej rownopšawnej. Akle w sowjetskej Bělorusoskej jo se kyrilica skońcnje pšesajziła. W přednych šiščanych bělorusoskich tekstach 19. stolěša jo se nałožowała tencasna rusoska kyrilica (ciwilna warianta). Bělorusoske wosebnosći pisma (<ѣ>, <ѧ>, <і> město <и>, <’> město <ь>,⁴⁰ <щч> město <щ>, njewužywanje <Ѣ>) su se zawjadli w pismje akle na zachopjeńku 20. stolěša. W pšawopisu jo był fonetiski faktor dosć mocny: redukcija wokalow (аканне, яканне), wobznamnenjenje asimilatiwneje měkosći (<зв’язда>) a twardosći po stawnje twardych konsonantach (<чэ рэ жы шы> atd.), zjadnorjenje wotwožonych słowow (<чэски> atd.), pisanje cuzych słowow po pšawidłach za pisanje domacnych słowow. Tak stej se pismo a pšawopis kodificěrowalejš w lěše 1918 (tak pomjenjona „тарашкевіца“, gl. Taraškevič 1918). Na konferency w lěše 1926⁴¹ su se naražili wšake reformy pisma a pšawopisa, mjazy drugim zawježenje serbiskich pismikow a hyšći wěcej fonetiskego pšawopisa; w drugem projekse jo se pominało pšibliženje k ukrainskej rěcy. Pšiwzeli su se jano minimalne pšeměnenja (zawježenje <ј>, zaměnenje pleografiskeju <дж> a <дз> pšez monografiskejš pismika),

³⁷ Konsekwentne morfemne pisanje nałožujo w takich pozicijach bulgarska rěc, gl. <въздух> a <възхищение>.

³⁸ Wužywanje <и> a <г> za fonema /i/ a /h/ wotpowědujo historiskemu wuwijejš fonemowu /i/ a /g/ w ukrainskej rěcy. Dokulaž stej se /i/ a /g/ zasejš zjawilejš (/i/ ako obligatoriski wuslědk wuwiaša *ě a pod wěštyimi wuměnenjami město *o a *e, /g/ w cuzych słowach), stej se zawjadlejš pismika <і> a <г> (diakritiski pšeměnjony pismik <г’>).

³⁹ Naraženja, zawjasć łatyńske pismo (Drahomanov jo samo wužěla „polsku“ a „čechojsku“ wariantu), njeju měli wjeliki wuspěch.

⁴⁰ We wuzuku njejo se <ь> pisał, což jo do rusoskejš reformy (1918) było dalšny rozdžěl wot pšawopisa rusoskejš rěcy.

⁴¹ Gl. Pracy 1927, Wexler 1993, Zaprudski 2004. Konferenca jo se zaběrała z podobnymi pšašanjami a samo z podobnymi naraženjami ako konferenca za ukrainsku rěc lěto pozdžej (gl. gorjejšce).

ale woni njejsu se pśesajžili.⁴² Reforma w lěse 1933 (tak pomjenjona „наркомаўка“) jo pśibliżyła bělorusojski pšawopis rusojškemu pśez wobmrokowanie wobznamjenjenja redukcije wokalow, wuwostajenje asimilatiwneje měkoscí (<звезда>), „dospołne“ pisanje morfemow (<чэшски>) a zawježenje kupki „мјазынародно-револуцкых“ słowow, žož njejo se redukcija zewšym wobznamjenila (potakem <рэволюцыя>, nic <рэвалюцыя>).⁴³ W emigraciji jo J. Stankevič wudał bělorusojsko-rusojski słownik (Stankevič 1989) a jo tam zawjadł wosebny řed pismikow.⁴⁴ Po rozpaže Sowjetskego zwězka jo se pominało wrošenje k staremu pšawopisoju, a žěl (njeoficialnych) publikacijow wużywa stare normy abo kompromisne warianty; oficialnje kněży se наркомаўка dalej (gl. Mayo 1977 a 1978, Sjameška 1998, Klimaū 2004, Saūka 2005).

Bulgarska řec jo ako slědna pšewzeła ciwilnu wariantu kyrilice a jo mogała wubraš mjazy rusojškim a serbiskim systemom, ale zazdašim njejo se serbiska alternatiwa žednje diskutěrowała. Ako wosebność jo bulgarske pismo zachowało stary pismik za něgajšny nosowy wokal (<ъ>), ale jo z nim wobznamjenilo fonem /ə/;⁴⁵ wušej togo stej wostałej *jer*'a we samskej funkciji ako w pśedrewoluciskem rusojškem pšawopisu. W 20tych lětach 20. stolěša jo se wěsty cas kněżyła pšawopisna anarchija: Styri rozdžělne kodifikacije su wobstojały paralelnje. Rozestajenje jo głownje potrjefiło wużywanje a woznam pismikow za něgajšny nosowy wokal a *jer*'a. Na końcu jo stara kodifikacija dobydnula. Po drugej swětowej wojnje jo reforma pśetłocyła zaměnenje pismika za něgajšny nosowy wokal pśez <ъ> a jo rownocasnje wuwostajiła <ъ> na końcu słowow (ako jo se to stało w reformje rusojškego pšawopisa 1918).

Wot pisma a pšawopisa ukrainskeje řecy wotwisuju kodifikacije rusyńšćiny. Do něnta wobstoj pśě pšawopisnje kodificěrowanych wariantow: wojwodinska, słowakska (prjašowska), transkarpatska, polska (lemkowska) a hungorska. Wšykne wużywaju typiske pismiki <г е і ї> a su w pšawopisu teke dosć bliske k ukrainskej řecy (gl. Duličenko 1998 a Magocsi 2004).⁴⁶

3.1.3. Wuchadajuce wot ciwilneje warianty kyrilice, stej se serbiskeje pismo a pšawopis samostatnje dalej wuwijałej. Po pśechože wot serbiskeje warianty cerkwinosłowjańskeje řecy („српскословенски“) k rusojskej („рускословенски“) a pod pśidatnym wliwom rusojškeje řecy jo se we 18. stolěšu wuwijała hybridna forma serbisko-rusojškeje řecy („славеносрпски“, gl. Mladenović 1989, Tolstoj 1978). Wona jo na zachopjeńku wużywala staru kyrilicu; do końca stolěša jo licba knižkow, šišćanych w ciwilnej warianty

⁴² Jano <ј> jo se za krotki cas zawjadł pśez J. Stankeviča, ale jogo praktika njejo wotpowědowała naraženju konferency.

⁴³ To dopomina na tradiciju religijow, žož se *nomina sacra* pišu na wosebnu wizu, na pś. YHWH pla Žydow a wěstych kśescijańskich kupkow, wotpowědne wużywanje skrotconkow w grichiskej a cerkwinosłowjańskej tradiciji abo napisanje typu <JESUS> a <GOTT> w nimskich bibliskich knižkach (podobnje pisanju <IEZUS> w staršych serbskich tekstach).

⁴⁴ Řed pismikow jo był <о а э б г г х д е ё я дз дж з ж і й к л м н ф п р с ш т в у ў ь ц ч ы ю> a wotpowědujo potakem řecywednym kaznitošcam.

⁴⁵ To možo se teke rozměš ako pśikład wliwa historiskego faktora, dokulaž jo se nazalny wokal pśeměnił do /ə/.

⁴⁶ Kodifikacije njejsu hyšći dospołne: Wěstu tradiciju maju jano wojwodinska a, z wěstymi wobmrokowanjami, słowakska a polska rusyńšćina, gl. wopisanja połoženja w nastawkach k jadnotliwym řecam pla Magocsi 2004:115–304. Amerikańsku wariantu njejsom pśiwzeł ako samostatnu (gl. Duličenko 2004). Zajmne jo, aź se kodifikatory jadnotliwych řecow procuju wo to, aby se zachowała bliskosć mjazy kodifikacijami.

še, pomalem psiběrała. Wot zachopjeńka 19. stolěša su knihły, šiščane ze starymi pismikami, južo byli wuwzeše. Ciwilna warianta kyrilice jo se w głownem pisała po pšawidłach rusojскеje récy.

Reforma Vuka Stefanovića Karadžića jo to dospołnje pšeměniła. Won jo naražil pismo, kenž jo wotpowědowało systemoju fonemow serbiskeje récy: Za kuždy fonem jo won pominal wosebny pismik, a gaž njejo ciwilna warianta kyrilice měła gožecy se pismik, jo won pytał w rukopisnej tradiciji abo jo stworił nowy pismik, změstymi ako ligaturu (gl. <љ> a <ъ>). Na taku wizu jo won dojšpil striktnu monografiskosć a jo se wobijał pleografiskego wobznamjenjenja palatalizacije (gl. Ivić 1991). Dalšne pšeměnjenje jo było zmocnjenje fonetiskego faktora (a stakim wostabjenje morfemnego a pšisamem dospołne wutłocenje historiskego faktora) w pšawopisu. Zasady reformy su teke wobwliwowali łatynsku chorwatsku tradiciju (gl. 3.2.3.).

Serbiska reforma jo se pšesajžila akle pomalem (w Serbiskej jo se wona oficialnje pšiwzela 1869), ale wona jo služyla ako pšikład za projekty reformy ukrainskego a běłorusojскеgo pisma a pšawopisa (gl. gorjejece). Naražone pšeměnenja njejsu se w toš tyma rěcoma zawjadli, dokulaž stej rusojски wliw a tradicija bylejšej.

Pšiwzeł jo se serbiski model za makedońsku rěc. Historiski stej se za pisanje makedońskich tekstow głownje wužywałej grichiski alfabet a kyrilica po cerkwinosłowjańskej abo pozdžej bulgarskej tradiciji. Na zachopjeńku 20. stolěša jo se naražila předna samostatna kodifikacija (Misirkov [1903] 1974). Głowne dypki kodifikacije pšeražiju wliw serbiskego modela.⁴⁷ Konkretnje jo Misirkov zawjadł diakritiski pšeměnjone pismiki <г' к' л' н'>⁴⁸ a pismik <i> město <j> abo <й>. Pismo a pšawopis Misirkova nještej se pšewzelej wot drugich, ale stej wostalejšej wobmrokowanejšej na jogo knihły. Gaž jo se kodifikowała makedońska rěc po drugejšej swětowej wojnje w Jugosłowjańskej, su zagronite récywědniki naražili kompromisne pismo, kenž jo wobstojalo ze serbiskich, bulgarskich, cerkwinosłowjańskich a nowych pismikow. To njejo se pšiwzelo wot tencasnego politiskego a wojskego wjednistwa w Makedońskej. Wonej stej se rozsužilejšej za kodifikaciju z mocnejšim serbiskim poželom, což jo wotpowědowało poziciji pozdžejšego „patriarcha“ makedońskeje récy, B. Koneski. Potakem jo makedońske pismo wotpowědowało serbiskemu: Kodifikatory su jano zaměnili formu dweju pismikowu (<г'> a <к'> město <ђ> a <ћ>)⁴⁹ a dopołnili azbukę z dalšnym pismikom (<s>). Což nastupa pšawopis, jo se pšewaga fonetiskego faktora, tak typiska za serbisku rěc, w głownem wobchowala, ale morfemny wliw jo se do wěšteje měry zmocnił, dokulaž njewobznamjenijo se zgubjenje spiwnosći we wuzuku (<град>, žož wugronjenje jo

⁴⁷ Misirkov jo naražil dwa principa: „прво, Македонија да се неутралисаат за Бугарија и Србија и да се оддалечит еднакво од двете држаи и друго, она треба да се обединит на јазична основа.“ Pomjenjonuma principoma wotpowěduju slědujuće dypki: „1, Прилепско-Битолацкото наречје за литературен јазик, као једнакво далеко и от србјкиот и бугарскиот јазик, и централно во Македонија. 2, фонетичниот праопис со употребените во таја книга писмени знакови и со мали отстапки на етимологијата и 3, речничниот материјал да јет собранин'е от сите македонски наречја.“ (Misirkov 1974:145)

⁴⁸ Pisanje diakritiskego znamjenja pismiku jo nejskerjej techniski wuměnjone. Nadpadnjo, až wobznamjenijo Misirkov teke „anticipěrowanu měkosć“ (gl. <собраин'е>), což wotpowěduju dolnoserbiskemu <swajžba> atd.

⁴⁹ To jo nejskerjej wliw naraženja Misirkova. Městnje noweju pismikowu w azbuće stej se wobchowalejšej po serbiskej pšedloze, což njejo wotpowědowało grafiskejšej formje a słowjańskej tradiciji: Ako pšawidło stoj pismik z diakritiskim znamjenim pšijadnorejšej pismiku (gl. gorjejece, 2.3.3.). We drugich rěcach stoji diakritiski pšeměnjone a pšidatne pismiki na końcu alfabeta, gl. na pš. rěd w norwegiskejšej récy: <... v w x y z æ ø å>.

[grat]; ale na morfemnej mroce pišo se po serbiskej pšedložce <гратче>). Po njewotwisności Makedońskeje jo se wobnowiła diskusija wo pismje a pšawopisu, wosebne což nastupa zawježenje pismika <ъ> a wěcej morfemnego pšawopisa (gl. powšyknje Friedman 1993).

3.2. Pla łałyński pišucych Słowjanow jo wuwiše slědowało drugim kaznitosćam, a to wosebne na zachopjeńku. To dajo se wujasniš pšez to, až jo łałyńske pismo pšewzete, nic pšetworjone abo stworjone pismo. Wuwiše žo wot primitiwneho monografiskego pisanja pšez wužywanje wjacorych pismikow (pleografiske a kombinatoriske pisanje) zasej slědk k monografiskemu, ale něnto južo diakritiskemu pisanjeju (gl. 2.3.2.). Předny wuwijański schojženek njejo se zachował,⁵⁰ ale drugej stej zastupjonej na wšaku wizu w słowjańskich rěcach. Monografiske diakritiske pisanje ma žinsa pšewagu, ale pleografiski system njejo dospołnje wutłocony, a kombinatoriske pisanje jo dosć rozšyrjone.

3.2.1. Nejwěcej jo se pleografiske pisanje wobchowało w polskej rěcy. How wužywaju se stare digrafy <cz dz ch rz sz> a teke dwa pšikłada kombinacije pleografiskego pisanja z diakritiku: <dź dź>. Pleografiske a kombinatoriske pisanje stej teke dosć derje zastupjonej, wosebne pši wobznamjenjenju palatalnych a palatalizowanych fonemow (gl. <ci- si- (d)zi-> a <bi- mi- ni-> atd.).⁵¹ Z drugego boka znajo polska rěc teke wšake pšikłady diakritiki: <ą ć ę ł ń ó ś ź ż> a hybridnej pšikłada <dź dź>. Take měšane pisanje pšedstajijo kompromis mjazy tradiciju pleografiskego a kombinatoriskego pisanja na jadnom boce a diakritiskego monografiskego na drugem. Kompromis jo był možny a notny, dokulaž njejsu nowe naraženja mogali pšewinuš tradiciju a rozwězaš wšykne problemy, zwězane z fonologiskeju strukturu polskeje rěcy. Južo w přednej połojcy 15. stolěša (wokoło 1440) jo Jakub Parkosz wužěłał pšawopisny system na podložku kulowatych a rogatych pismikow za wobznamjenjenje twardosci a měkosci konsonantow (potakem monografiski, ale nic diakritiski) a dalej pši pomocy pleografiskego pisanja za dlujke wokale (<aa ee> atd.) a frikatiwy (<cz fłz fch fź zz ch>, gl. Kucala 1985). Take pismo njejo wotpowědowało wuměńjenjam šišća, dokulaž by zawježenje kulowatych a rogatych pismikow pominalo laše młogich nowych pismikow. A pozdřejše naraženja, kenž su wužywali diakritiku, su měli šěžkosći z wjelikeju libu frikatiwnych zukow w polskej rěcy: W někotarych padach muse se rozeznawaš wšake konsonanty, žož stoj jano jaden pismik k dispoziciji. Stanisław Zaborowski jo 1514 rozwězał problem z pomocu konsekwentnego wužywanja diakritiki pšez zawježenje dvoj-

⁵⁰ Popšawem jo se stare monografiske pisanje wotnowotki, ale njeoficialnje, zjawilo w slědnych lětach, a to w elektroniskej komunikaciji. Dokulaž njejsu diakritiski pšeměnjone pismiki na zachopjeńku „elektroniskeje doby“ byli pšedwizone wot komputernych specialistow (engelski abecej njama diakritiki, a originalny ASCII-code jo jano měł 64 městnow), njejsu woni dostali wosebne kody. Koděrowali su se na wšaku wizu, a pši dekoděrowanju su mogali nastaš wopacne pisanja. Togodla su zachopili pisaš e-maile bžez diakritiki. Žinsa njejo take primitiwne monografiske pisanje wěcej notne (UNICODE ma wosebne a jadnotne koděrowanje za wšykne diakritiski pšeměnjone pismiki), ale tradicija pisanja bžez diakritiki jo se do wěšteje měry zachowała, wosebne w čechojskej a słowakskej rěcy.

⁵¹ Interpretacija pisanjow typa <bi-> atd. wotwisujo wot role palatalizacije. Zachopne fonemy słowa <biały> mogu se fonologiski rozměš ako /b'a/ abo ako /bja/. Jano w přednem paže jo to pšikład pleografiskego pisanja, w drugem stoj <i> za /j/ (gl. diskusija w knižkach Sawicka 1995).

nych diakritiskich znamjenjow (dypk a dwojodypk abo horicontalna smužka, gl. Urbańczyk 1983:51–115). Diakritiski princip kněży se žinsa pla pismikow za wokale <ą ę ó>. ⁵² Ale pla konsonantow njejo mogał se princip dospołnje pšesajziš. Město togo jo se wutworil kompromis, kenž se hyšći žinsa kněży: jadnory pismik za sibilant, pleografiske pisanje za njepalatalizowanu sycawku a diakritiske abo pleografiske/kombinatoriske pisanje za palatalizowany partner (<s sz ś/si-> <c cz ć/ci->). ⁵³ Diakritiska a pleografiska/kombinatoriska wariantnošć jo se teke pšesajziła pla <ń ni-> (a w staršej tradiciji teke pla pismikow <b p m>, gl. Urbańczyk 1983:27). K tomu pšidu hyšći dalšne pleografiske pisanja: <ch dz dź dź (dzi)->. Do końca 16. stolěša jo se polske pisanje we głownych dypkach wutworilo. Pozdźejše projekty reformy njejsu mogli podložki pšeměniš (gl. Klemensiewicz 1974:357–370, 661–666); rozwězali su se jano drobnostki (na pš. wužywanje <i j y>). ⁵⁴

Po droze polskeje rěcy jo šła kašubšćina. W přednych tekstach jo se wužywało polske pisanje z małučkimi pšeměnjenjami. Akle w 19. stolěšu jo se naražil pšechod do „čechojskego“ abo „wšosłowjańskego“ systema (F. Ceynowa). To njejo se pšesajziło: Kodifikacija kašubskiego pisma wuchada z polskego a pšewzejo po možnošći polske pismiki. Jano tam, žož njama polska rěc wotpowědneho zuka, pyta se samostatne rozwězanje (<ô ë ó é ã ù ò k g ch’>, gl. Breza 2001).

Wobliwowana wot polšćiny jo teke była bělorusojska rěc, napisana z łatyńskimi pismikami. ⁵⁵ Typiskej stej how pismika <ł> a <w>, kenž žednje njejestej se pisalej hynak. To samske plaši za wobznamjenjenje palatalizacije. Pšed wokalom jo se to stało pšez pismik <i> a howacej ze smužku (na pš. <bielaruski>, <kachańnie> atd.). ⁵⁶ Ale pla pleografiskego abo diakritiskego pisanja sycawkow jo se teke wužywało „čechojske“

⁵² To jo popšawem pokšacowanje wjelgin stareje tradicije: Wokaliska nazalnošć jo se južo we staropolskem casu mogała wobznamjeniš pšez diakritiski pismik <ø>, gl. Klemensiewicz 1974:93. Zajmne jo, až jo monografiske pisanje we wobcerku wokalow žinsa do wěsteje měry historiske a potakem disfunkcionalne: Fonema, kotarymaž wotpowědujotej <ą> a <ę>, njerozmějotej se w něntejšnych wopisanjach wěcej ako nazalnej wokala, ale skerzej ako zestajeni „wokal + nazalny element“, což by teke wotpowědowało wugronjenju we wětšynje kontekstow (gl. Sawicka 1995:123–125, 131–138). Pisanje njejo potakem monografiske, ale samo „połgrafiske“. Z drugogo boka jo <ó> žinsa alograf za <u> a njewobznamjenijo wěcej wosebny fonem.

⁵³ Wěšte wuwzeše jo how <ź>, dokulaž se how wužywa monografiske diakritiske pisanje za njepalatalizowanu sycawku: <ź ź ž/zi->. To jo zwězane z tym, až by naložowanje systema pismikowu <c> a <s> wjadło k pisanjeju <*zz>. Žinsajšny alograf k <ź>, to groni <rz>, njejo ten-cas hyšći wobznamjenil samski zuk ako <ź>.

⁵⁴ Jaden projekt reformy pisanja jo zajmny pšez to, až jo kšěl wuměniš pleografiske pisanje pšez diakritiske: Město <cz sz> by se wužywałej <c z> z nadpisanim kyriliskim <ч> (Klemensiewicz 1974:662).

⁵⁵ Wliw jo južo wižeš z togo, až jo se łatyńskim pismikam zwětšego groniło „polske“. Tak jo se *Науа ніва*, neįžwańnejšy bělorusojski casopis, do lěta 1910 šišćala „рускімі і польскімі літэрамі“, akle wot lěta 1911 „рускімі і лацінскімі літэрамі“. W diskusiji wo dalejwježenju dwojoalfabetnegu wudaša jo se teke wužywał „politiski korektny“ wuraz „лацінскіе (польскіе) літэры“ (1911, b. 50) Dokulaž njejo se casopis po lěše 1912 wěcej wudał w dwěma wariantoma, jo nowe pomjenjenje plašilo jano za krotki cas. Zajmne jo, až njejo se „рускі“ pšeměnilo do „кырылічны“. To ma cyniš z wětšuju zwězanosću z rusojскеju tradiciju, gl. Měńjenje jadnogo cytarja: „Мы бела-русы, а не бела-ляхи, і наш шырыфт родны – рускі.“ (Chřestamatyja 1962:205)

⁵⁶ Pla <c s z> jo to wjadło k „falšnym pšijašalam“, dokulaž njewotpowědujotej polskej <ć> abo <ci-> bělorusojskima po zuku, gl. polski <ciemnieć> a bělorusojski <ciamnić> (<цямніць>).

(abo skertej „litowske“) pisanje. Wot zachopjeńka 20. stolěša pšiběra diakritiske pisanje, a wot 10tych lět jo *Nasza niwa* pšejšła do nowego pisanja (*Nasza niwa*). Kodifikowało jo se měšane pisanje we łałyńskej wariantse gramatiki Taraškeviča/Taraszkiewicza/Taraškiewiča (Taraškiewiç 1918). W samskem lěše stej Rudolf Abicht a Jan Stankeviç pšedložylej projekt nowego pšawopisa (Abicht/Stankeviç 1918; gl. teke Smułkowa 1988), kenž jo był dokładnje monografiski. Togodla stej wonej stworiłej nowej pismika za starej <ch> a <dz> a stej wobznamjenilej měkosć sycawkow pšez dypkowanje (dypk jo se togodla wużywał nad pismikami za konsonanty; ako logiski wuslědk njejo <ɨ> měł dypka) a pšizuk pšez smužkowanje (grawis). To se wě, až njejo se taki radikalny projekt mogał pšesajziš. Stankeviç jo pozdžej a njewotwisnje wot togo projekta naražil hyšći drugu, mjeńšu reformu, rozmjey zaměnjenje <w> pšez <v> (Stankeviç 2002). Dokulaž jo wużywanje łałyńskega pisma stawnje woteběrało, njejsu kodifikacija Taraškeviča a wšake naražone reformy wěcej měli wjeliki wuznam.

3.2.2. Nejžwětša reforma we wużywanju łałyńskega pisma pla słowjańskich rěcow jo se naražila za češćinu a jo se wottam rozšyřila na wšykne druge rěcy (w celem abo po žělach). Měnjone jo dokładne monografiske pisanje z pomocu diakritiki. Wono jo wopodstatnjone w teoretiskem traktaše *Orthographia Bohemica*, napisanem na zachopjeńku 15. stolěša a pšipisanem Janu Husoju (Schröpfer 1968). Wuchadał jo Hus wot zwěsćenja, až „latinum abecedarium pro ydiomate bohemico scribendo non potest sufficere“, a pšez naražonu reformu jo won kšěl „latinum Abecedarium ad utilitatem scribendi bohemicę aliquatenus contrahere deffectum supplere et literarum differenciam declarare“ (Schröpfer 1968:58). Ako diakritiske znamjenja jo won zawjadł dypk (*punctus rotundus*) nad pismikami za konsonanty a smužku (*virgula*) za dlujke wokale. Dypk jo dejal wobznamjeniš „njełatyńske“ wugronjenje: „ŕi non ponitur punctus rotundus super litera aliqua ex iam dictis, tunc debet pronunciari more latinorum. Sed ŕi ponitur punctus de super tunc ad ydioma Boemicum debet flecti.“ (Schröpfer 1968:64).⁵⁷ Jadnučke wuwzeše w celem systemje jo był <ch>, dokulaž jo se ako pleografiske pisanje za /χ/ južo zdomacnił w łałyńskej tradiciji.⁵⁸ A wosebnosć jo wizeš z togo, až jo <ch> stojał pla Husa

⁵⁷ Pozdžej jo se to rozmělo hynak: Dypk (abo kokulka, smužka w pismiku, apostrof) jo był znamje za palatal(izowa)nosć zuka. Až to njejo był wotglěd Husa, pokazujo <ɨ>, žož ma pismik za twardu wariantu, kenž njejo se wugronił „more latinorum“, diakritiske znamje. Pozdžejše rozměše jo derje wizeš w rěze pismikow: Ako pšawidlo slědujo pismik z diakritiskim znamjenim jednoremu pismikoju, jano <ɨ> stoj pšed <ɨ> (w polšćinje, kašubšćinje a w serbskima rěcoma). To groni, až jo žinsa rěd pismikow wuraz principa, až slědujo pismik za palatal(izowa)ny zuk njepalatal(izowa)nemu, gl. na pš. słowaksku rěc, žož slědujo <ɨ'> (pismik za měki /l/ jadnoremu <ɨ>). Pla Husa jo to było hynak: Pismik z diakritiskim znamjenim jo pšecej stojał po jadnorem pismiku (gl. Schröpfer 1968:52). Princip jo potakem był cysto grafiski (pšeměnjony pismik po njepšeměnjonem) a rownocasnje „łatyński“ (pismik za njełatyński zuk slědujo pismikoju za łałyński zuk). „Pšeorientěrowanje“ jo se teke stało w čechojskej rěcy: „Die Bezeichnung des ‚mittleren, nichtharten‘ / gerade mit /' in einigen jüngerem Denkmälern, die sonst die Hus'sche Orthographie anwenden, ist eine Folge *konsequenter Weiterdenkens* [wuzwignjenje R. M.].“ (Schröpfer 1968:49). Dokulaž jo se w čechojskej rěcy pla /l/ zgubiła korelacija palatalizowanosći, njamožo se pšeprowowaš, lěc slědujo čechojska rěc žinsa Husowej koncepciji (wobznamjenje „njełatyńskosći“) abo mlodšemu „pšeorientěrowanju“ (wobznamjenje palatal(izowa)nosći). We wšyknych drugich padach jo „njełatyńskosć“ rownocasnje njepalatal(izowa)nosć.

⁵⁸ „loco ches vel chir pofui o [sic! by dejala byš c, R. M.] cum h et vocau i illam literam che. et nolui nouam imponere propter grauitatem addicendi et libros variandi.“ (Schröpfer 1968:62)

na slědnem městnje w alfabeše.⁵⁹ Husowa reforma njejo se ned přesajžila a žednje w dospołnosći. Wuwiske žo wot teoretiskego naraženja přes tak pomjenjony „bratšojski“ pšawopis (*pravopis bratrskyj*) a reformje 19. stolěša (*oprava analogická, oprava skladná*) do žinsajšneje kodifikacije (Sedláček 1993). Powšyknje stej se město dypka zawjadlej kokulka abo apostrof (pši małyma pismikoma <t d>). Dłujki cas (do zaměňjenja <ť> přes <s>) jo se pleografiske pisanje <ll> (město žinsajšnego <š>) zachowało. Palatalizacija přes <e> se njewobznamjenijo přes diakritiku nad samskim pismikom, ale nad slědujucym: <dě tě ně>. To wšyknjo ma nejskerkej typografisku zawinu, dokulaž njamogu se diakritiske znamjenja derje stajiš nad dlujke pismiki. Wušej togo njewužywaju se diakritiske znamjenja přes <i> za wobznamnenjenje měkosći; how kněžy se žinsa kombinatoriske pisanje.⁶⁰ Smužkowanje wokalow jo wostało písamem njepšeměnjone: Jano za <ú> mamy žinsa psídatnu wariantu <û> tam, žož /u:/ wotpowědujo staremu *ō, což možo se rozměš ako wliw morfemnego faktora. Powšyknje njejo čechojski pšawopis, dokulaž ma se do wěšteje měry po rěcy 15./16. stolěša, typiski psíkład fonetiskego pisanja: Morfemny a historiski faktor matej wažny požěl (gl. wužywanje <i> / <y>).⁶¹ Zwězanosć z tradiciju wotblyščujo se teke w tom, až jo romaniska warianta łatyńskego pisma wotměnila gotisku akle w 19. stolěšu; rownocasnje stej na městno pismikowu <w> a <au> stupilej <v> a <ou>.

Lěpšyny monografiskego pisanja su ned rozměli w susednej Polskej. Tak jo Parkosz (gl. gorjeje, 3.2.1.) zawěsće znał traktat Husa (Kucala 1985:31–33), a slědny (změstymy přes posřednistwo Parkosza) jo teke wobwliwował projekt Zaborowskego (Urbańczyk 1983:14–20). Popšawem jo polske pismo jadnučke słowjańske, kenž jo wobchowało originalnu Husowu formu diakritiskego znamjenja, rozměj dypk (gl. <ž>). How jo se teke zachował princip wobznamnenjenja njełatyńskego zuka přes diakritiski pšeměnjony pismik (pla *l*).⁶² Ako jo se gorjeje (gl. 3.3.1.) pokazalo, jo se howacej diakritiske pisanje w polščinje přesajžilo jano položnje, a to plaši teke za wot njeje wotwisnu kašubšćinu a w mjeńšej měrje hyšći za łatyńsku wariantu bělorusojskeje rěcy.

System Husa jo se pod wliwom čechojskeje rěcy pšewzel do słowakskeje, ale z wěštym zakomuženim (gl. powšyknje Stanislav 1956:65–82, Pauliny 1948). Akle wot 18. stolěša jo se diakritika mjenjej abo wěcej doslědnje nałožowała; wot samskego casa su se zachowali přédne systematiska wopisanja pšawopisa, kenž su jasnje wobwliwowane wot českeje psédłogi. Přes kodifikaciji A. Bernoláka (1787) a L'. Štúra (1846) jo słowakščina dostała pšawopis, kenž jo był „wěcej Husowy“ nežli tencasny čechojski, dokulaž jo se wobijał historiskego pisanja. Njejo se wěcej wužywał <y>, ale jano <i> (krotki a dlujki), měkosć jo se doslědnje wobznamnenila, teke přes *i* a *e*. Wušej togo jo Štúr zaměnil <w> přes <v> a <g> přes <j> tam, žož jo stojał za /j/. Na taku wizu jo pšawopis był konsekwentnje monografiski (z wuwěšim pismikowu za spiwnej afrikaše a <ch>). Toš ta doslědnosć jo se zgubiła w skońcnej kodifikaciji, zwězanej z mjenoma M. Hodža a M. Hattala, dokulaž se měkosć wěcej njewobznamnjenuje přes <e> a <i>.

⁵⁹ Pozděj jo se to pšeměnilo, a žinsa stoj <ch> w čechojskej, słowakskej, gorno- a starej dolnosěrbskej tradiciji po <h> (gl. gorjeje, 2.3.3.).

⁶⁰ Po konsonantach, kenž se njewobžěluju na korelaciji palatalizowanosći, jo rozeznawanje <i> a <y> w standardnej rěcy žinsa historiske (fonetiski a fonologiski stej <bit> a <být> identiskej).

⁶¹ Reforma, naražona wot Josefa Dobrowskego, njejo se přesajžila; gl. k poziciji Dobrowskego w pšawopisnych rozestajenjach Berger 2004.

⁶² Popšawem jo zachowanje jano položne: Řed pismikow jo se pšeměnil, dokulaž stoj <ť> přes <l> (gl. gorjeje).

Ako „zarownanje“ stej se zawjadlež pismika <ô> a <ä>, kenž njejsu w drugih słowjańskich rěcach znate.⁶³

Pla podpołdnjowych Słowjanow jo se dlůjki cas kněžyło pleografiske/kombinatoriske pisanje, zazdašim pod wliwom susednych tradicijow (wosebnje italskeje, hungorskeje a nimskeje). Čechojski diakritiski system njejo wobwliwował wuwise. Teke procowanja protestantow, rozšyriš reformaciju mjazy podpołdnjowymi Słowjanami, njejsu nałožowali Husowu reformu.⁶⁴ To ma zawěšće cyniš z tym, až jo była rěčna situacija dosć njepšewidna. Połoženje jo było wosebnje komplikowane pla Chorwatow: Tši pisma (glagolica, kyrilica a łatyńske pismo) su byli w konkurency a w slědnem paže wšake pšawopise. Wušej togo njejo narěcny podložk za pisanu rěc (abo skerjej za pisane rěcy) był jadnotny: W 16. stolěšu su tši głowne narěcne kupki (čakawski, štokawski, kajkawski) měli swoju pisanu tradiciju. Njejo žeden žiw togodla, až su protestanty pytali za možnosćami wutworiš rěc, kenž by se mogała wużywaš w celem teritoriumje. Dosć malsnje su woni rozměli, až njejo to realistiske.⁶⁵

Pisanje chorwatskeje rěcy z pomocu łatyńskego pisma jo slědowało italskim a hungorskim pšedłogam, a do 18. stolěša stej se wutworił dosć stabilnej tradiciji za kajkawšćinu a štokawšćinu (gl. Maretić 1889, Diels 1951, Moguš/Vončina 1969). Akle w 19. stolěšu jo Lj. Gaj naražil diakritiski pšawopis (1830), tak pomjenjonu „gajicu“, kenž jo se, po wěstych pšeměnjach, mogła pšesajziš. Gajica jo była wobwliwowana wot čechojskeje pšedłogi Jana Husa na jadnom boce a wot serbiskego kyriliskego systema Vuka Karadžića na drugem. Slědny jo teke zawinował zawježenje fonetiskego faktora město morfemnego. Pšechod do nowego pisanja jo był wjelgin radikalny (wutłocenje kajkawskeje tradicije, pšiwzeše monografiskego diakritiskego pisanja a pšawopisa ze zaměnenim morfemnego faktora pšez fonetiski) a njejo se togodla mogal bžeze wšogo pšesajziš pšesiwo mocnemu wopěranju. Rozestajenja su trali až do końca 19. stolěša (Vince 1990). W resultaše jo reforma dobyła we wšyknom; jano we wobcerku monografiskego diakritiskego pisanja jo rozwězanje było kompromisne: Pla tšich fonemow jo se pšesajziło pleografiske pisanje <dž lj nj>.⁶⁶ W casu drugeje swětoweje wojny jo „Njewotwisny stat Chorwatska (NDH)“ zasej zawjadł morfemne pisanje (tak pomjenjony „korienski pravopis“) a jo wušej togo zaměnił <ije> pšez <ie>. Po rozpaže Jugosłowjańskeje jo se zasej diskutowało wo podobnych pšeměnjach, ale doněta bžez wuspěcha.⁶⁷

⁶³ <ô> dajo žinsa teke w kašubskej rěcy. Zajmne jo, až wobznamjenijo <ô> popšawem diftong: Štúr jo togodla teke pišal <uo>. Teke w drugih padach jo Štúrowa kodifikacija lěpša. Won jo wokalizowany l we wuzuku pišal ako <u>, a to jo se pšeměniło do <ɫ>. To samske płaši za wokalizowane v na końcu morfemow: <v> město Štúrowego <u>. To jo zmocniło wliw morfemnego faktora.

⁶⁴ Za reformaciju su se mjazy podpołdnjowymi Słowjanami wosebnje zasajžili nimske protestanty, kenž su wudali swoje knjy z pomocu słowjeńskich a chorwatskich pšestajarjow (P. Trubar, A. Dalmatin, S. Konzul) w tšich pismach a we wšakich rěcach: słowjeński, chorwatski, italski, nimski (gl. Bučar 1910 a 1916, Klimaš 2004a).

⁶⁵ Jadnučki wuslědk togo plana su tši „diferencialne“ chorwatsko-słowjeńske słowniki, kenž su dejali wolažcyš cytanje knjigłow, šiščanych w drugej rěcy (Putanec 1979).

⁶⁶ How kněžy se wěsta njejadnotnosć, dokulaž wobstoj dospołny monografiski system, kenž se wużywa w publikacijach Hrwatskeje (něga Jugosłowjańskeje) akademije wědomnosći a wumělstwa: Město <dž lj nj> pišu tam <ǰ l ņ>.

⁶⁷ Za wuwise w 20. stolěšu gl. wosebnje Samardžija 2006 a Pranjковиć 2006. Za wużywanje łatyńskego pisma w serbiskej rěcy jo se naražila wosebna kodifikacija, kenž by se rozeznała wot chorwatskeje, ale to njejo se pšiwzeło (Jaroszewicz 2004).

Pla Słowjeńcow njejo było wuwise tak zwite. Njeglědajucy na to, až jo nejstaršy pšíklad naložowanja łatyńskego pisma pla Słowjanow słowjeński (Freisingenske pomniki), jo se pismojstwo akle wuwijało w casu reformacije. Do końca 16. stolěša jo se pšesajzil jadnotny pšawopis na podložku monografiskego pisanja za wětšy žěl zukow a pleografiskego pisanja za sycawki, tak pomjenjona „bohoričica“ (gl. Bohorič [1584] 1987: 25–28).⁶⁸ Njejo jasne, lěc jo se měkosć wobznamjenila z pomocu <j>, což by było dalšny pšíklad za pleografiske pisanje.⁶⁹ Bohoričica jo w głoownem pšetrała do 19. stolěša. Potom stej se naražilej měšanej pismje, tak pomjenjonej „metelčica“ (oficialnje wužywana wot lěta 1826) a „danjčica“ (1838), po mjenoma awtorowu F. Metelko a P. Danjko), žož su njełatyńske, głoownje kyriliske pismiki wotměnili pleografiske pisanja. Wobej pšawopisa njejeje se pšiwzelej wot nosarjow rěcy (nastala jo tak pomjenjona „abecedna vojna“).⁷⁰ Na końcu jo se pšesajzila gajica z diakritiku a pleografiskima <lj nj>.

Wosebne jo wuwise było w serbšćinje (gl. Fasske 1994). Zawina za wosebnošć jo był fakt, až jo pla Serbow wliw nimšćiny był mocnejšy nježli pla drugih Słowjanow. Pismojstwo Serbow zachopijo akle po reformaciji, a pišuce su naložowali nimske tradicije: wužywanje gotiskeje warianty łatyńskego pisma a pleografiske pisanje pla konsonantow, wosebnje sycawkow, ale teke pla wokalow za wobnamjenjenje „dłujkosći“ (pšez dwojny pismik abo pšez slědujucy <h>: <VV> abo <Vh>, po <t> samo ako <hV>) a „krotkosći“ (pšez dwojny pismik po wokalu: <VCC>, a wosebnje <Vtz> a <Vck>).⁷¹ Alternatiwne možnosći pisanja (wosebnje wužywanje diakritiki) su wšake awtory znali, zawěšće z tradicijow susednych słowjańskich rěcow, a reformy su se teke naražili, ale njejsu mogli se pšesajziš.⁷² Kodifikowalej stej gornoserbski a dolnoserbški pšawopis Z. Běrlin/Bierling 1689 (we wosebnem traktaše *Didascalica seu orthographia vandalica*, gl. Schuster-Šewc 1967:137–150) a G. Fabricius 1706 a 1709 (we knižkach, kenž jo wudał, gl. pšedegrono Fabricius 1706). Princip pšawopisa jo był, až pišo se po

⁶⁸ W słowjeńskej tradiciji stej se wužywalaj wariantse s monografiski, rozmnej <l> (žinsa <s>) a <s> (žinsa <z>), a teke pleografiski, rozmnej <lh> (žinsa <š>), <sh> (žinsa <ž>) a <zh> (žinsa <č>).

⁶⁹ Gl. k tomu komentar Toporišiča (Bohorič 1987:295): Po njom jo Bohorič wobznamjenil měkosć l a n jano fakultatiwne, a to pšez <j> po abo/a pšed pismikom (anticipěrowana měkosć, gl. dolnoserbšku rěc a naraženje Misirkova za makedońsku rěc), na pš. <pejl(j)- volj- ogejn luknja>. Zajmne jo, až njespomnjejo Toporišič wugronjenje Bohoriča wo zložkowej strukturye słowjeńšćiny: „Verum hoc peculiare est in lingua Carniolana: quod in syllabis, ja, je, ji, jo, ju, in quibus .j. consonans est, quaelibet alia consonans, ante eas syllabas posita, potest coire in eandem syllabam, cum eis ...“ (Bohorič 1987:34). Mjazy pšíkladami stoj <semlja>, to groni pšíklad za měki l, ale teke <djal>. Njejo jasne, lěc dej se taki „coitus“ rozměš jano tak, až namakajo se zložkowa mroka pšed <Cj>, nic mjazy <C> a <j>, abo lěc jo teke interpretacija možna, až tworitej <C> a <j> jaden cyłk a stojtej za změknjony konsonant.

⁷⁰ Gl. Mečkovskaja 1998:9. Wojna jo teke była teritorialna: Kranj jo głoownje podpěrowal bohoričicu, Štajerska danjčicu a Ljubljana metelčicu. Tak jo se mogało pisaš <kaša> (gajica), <kalša> (stara bohoričica), <kasha> (bohoričica bžez dłužkego s), <kaya> (danjčica) abo <kama> (metelčica) a podobnje <krish>, <krix>, <krix> abo <kriš> (z pšnistwa S. Vraza, Petre 1939:13 a 78); gl. teke baseń F. Prešerena w epigrafje.

⁷¹ Tak jo to južo w přednych šišćanych knižkach A. Mollera w dolnoserbškej rěcy (Moller [1574] 1959, gl. Schuster-Šewc 1958) a teke w gornoserbskej rěcy w knižkach W. Warichiusa (Schuster-Šewc 2001, gl. Hórník 1868a).

⁷² Typiski pšíklad jo Michał Frencl (staršy): W přednych wot njogo wudatych knižkach naložujo won diakritiku, ale pozdžej jo se won pšizamknul powšyknemu pšawopisoju (gl. Hórník 1870, Röseberg 1930:66–71).

nimskej tradiciji, gaž ma nimščina samski abo podobny zuk ako serbščina. Gaž felujo paralela (wosebnje za wobznamjenjenje palatal(izowa)nosći), možo se dypkowaš abo jotowaš. Wušej togo su se wužywali hybridne formy (na ps. <cz>). Za knigly gornoserbskich katolikow jo se wutworil wosebny pšawopis, kenž by se dejał mješ po čechojskem psiklaže, ale jo se typografiskich wuměnjenjow dla a glědajucy na wocakowanja cytarjow „pšenimcy!“ (Ticinus [1679] 1985, gl. teke Michałk 1980). Až do drugeje połojcy 19. stolěša stej potakem wobstojałej dwě wariantse gornoserbskego gotiskego pšawopisa, žož jaden a ten samy pismik jo stojał we wariantoma za rozdžělny zuki (na ps. /z/: w katolskej wariantse <z>, w ewangelskej <s>; /s/: kat. <s>, ew. <ß>; /w/: kat. <ł>, ew. <ł>; /l/: kat. <ł>, ew. <ł>, gl. Fasske 1994:267, 276–277). Dolnoserbski pšawopis njejo znał podobnego dwojenja a jo se bžeze nutšikownych rozestajenjow dalej wudospoňil (gl. Šwjela 1903:3–22). Tak jo za gotisku wariantu łatyńskego pisma nastał pšawopis na mješanem nimsko-słowjańskem podložku, kenž jo měj za kuždy fonem jadnotne monografiske abo pleografiske/kombinatoriske pisanje.⁷³ Wot J. Smolerja a J. Jordana naražony a wot K. Pfula za gornoserbsku rěc wužěłany „analogiski“ pšawopis jo se měj po čechojskej rěcy (princip diakritiskego pisanja a wosebnje pismiki <č ě ř š ž>) a změstymi teke po polskej pšedloze (gl. pismiki <dź ł ń ć w>) a jo wužywał romanisku wariantu łatyńskego pisma (Pful 1848).⁷⁴ Specifiske jo było jotowanje za wobznamjenjenje měkoscí. Pozdžej jo se analogiski pšawopis teke adaptěrował za dolnoserbsku rěc, gl. pšidatne pismiki <ř š ž>⁷⁵ a mješany system wobznamjenjenja měkoscí, kenž jo se glownje podprěl na smužkowanje (Hórník 1868, Muka 1891, Šwjela 1903). Do drugeje swětoweje wojny jo se pla Serbow kněžyła dwojografiskosc (gl. gorjejeje 2.2.3.). Po wojnje jo se jano analogiski pšawopis z romaniskimi pismikami wobnowil, a rownocasnje jo se pšewjadła reforma wobeju pšawopisowu. W gornoserbskej rěcy jo se <kh-> wotměnil pšez <ch->. W dolnoserbskej rěcy su pšeměnenja byli wětše: Smužkowanje jo se wotměnilo pšez jotowanje (z wuwzešim pozicije pšed konsonantom abo we wuzuku),⁷⁶ <h-> pšez <w->, <i> we wěstych słowach pšez <ě> a <ó> pšez <o>.⁷⁷ Po pšewroše stej se slědnej dypka zasej wotměnilaj,⁷⁸ a we wuwzešnych padach wužywa se žinsa zasej gotiska wariantu łatyńskego pisma.⁷⁹

⁷³ Nimskosć jo teke była wižeš w tom, až su se substantiwy we młogich šišćach pisali z wjelikim pismikom. Akle w drugej połojcy 19. stolěša jo se toš ta tradicija pomałem zgubiła.

⁷⁴ Analogiski pšawopis pokazujo wliw historiskego faktora: Tak njewobznamjenijo <ř> samostatny fonem a jo potakem zbytny. To samske plaši za rozeznananje <č> a <ć>.

⁷⁵ Jadnotny <ř> gornoserbskego sistema jo se žělił do <š> a <š> we wotwisnosći wot wugronjenja, potakem <kšej>, ale <kšěš>.

⁷⁶ Zajmne jo, až wobchowa (a samo rozšyrja, pšir. Šwjela 1906) druge wudaše Šwjeloweje gramatiki (Šwjela 1952) jotowanje (howacej nałožuju nowy pšawopis). To groni, až njejo dolnoserbska rěc za pšisamem 30 lět mēja gramatiku z pšawidlowym pšawopisom (do wozjawjenja gramatiki Janaš 1976).

⁷⁷ Pšez reformu jo se dolnoserbski pšawopis pšibližył gornoserbskemu: Pšibliženje jo teke było wotglědanje (gornoserbskich) reformatorow (Pohončowa 2000), ale jo wotcuzbniło Dolne Serby wot standardneje rěcy.

⁷⁸ Zawježenje <h-> jo se teke pominalo, a rozestajenje jo było wjelgin emocionalne, dokulaž jo se w cerkwinych kniglach wužywało <w-> w klucowem słowje <wumožnik> město starego <humožnik>.

⁷⁹ Musy se wuzwignuš, až njejo ta wobnowjena tradicija jadnotna: Dolnoserbska liturgija 1991 wužywa jotowanje a <w-> a njepišo <ó>, Duchowne kjarliže 2007 slěduju pšawidlam Šwjele a Muki ze smužkowanim/jotowanim, <h-> a <ó>.

3.3. Potakem wuznamjenijo se pisanje pla Słowjanow pšez wjelerakosć. Wona možo se wujasniš pšez to, až jo wuchojžišćo pla wšakich rěcow było rozdźelne, až su wenkowe wliwy a wosebne wliwy drugih rěcow se rozeznawali a až jo nutšikowne wuwise pla wšakich rěcow pominalo wosebne pšiměrjenja. To su potakem rěcywědne zawiny, kenž wobwliwuju pismo a pšawopis a jeju wuwise. Ale woni njamogu dospołnje wujasniš wosebności kodifikacije a naražonych a/abo pšewježonych reformow. Pšidatnje musy se glědaš na symboliski bok.

4. Symbolika wobstoj na wšakich rowninach, wot wubraša wěstego pisma do zawježenja jednotliwych pismikow, wot podložkow pšawopisa až k pisanju jednotliwych słowow. Symboliski efekt jo, to se wě, mocnejšy na rowninje pisma nježli na rowninje pšawopisa, ale princip symboliskosći kněży se wšuderkano.

4.1. Na rowninje pismow jo kyrilica zajmnejša a ma wěšy symboliski wuznam nježli łąatyńske pismo. Symbolika jo se how w běgu casa pšeměnila. Na zachopjeńku jo kyrilica była symbol zwěžanosći Słowjanow z grichiskeju kulturu. Potom jo se wona po rozpaže jednotneje kšesćijańskeje cerkwje (rozdwowjenje romskeje cerkwje a patriarchata w Konstantinopolu 1057) pla Słowjanow pomašlem pšetworila na symbol ortodoksneje wěry. W etniskich a nacionalnych rozestajenjach 19. stolěša njejo se wěcej žiwało na grichiski podložk kyrilice; wona jo wotněnta pšašila ako słowjańske pismo.⁸⁰ Njejo dla toho žeden žiw, až njejo se žednje mogał pšesajziš pšechod wot kyrilice do łąatyńskego pisma, skerjej nawopak (běłorusojska rěc jo zgubiła łąatyńsku tradiciju, nowe kodifikacije rusyńskich rěcow su wšykne kyriliske), njeglědajucy na to, až jo se taki pšechod cesto došć pominat, dokulaž se kněży mēnjenje, až jo łąatyńske pismo znamje doprědkarstwa. Na symbolisku funkciju słowjańskosći pokazujotej teke projekta, zawjasć kyriliske pismiki do łąatyńskego pisma Słowjeńcow abo wużywaš diakritiske znamjenja we formje kyriliskego <ч> město digrafow w polskej rěcy.

Hynac jo to było pla łąatyńskego pisma. Symboliska zwěžanosć z romskeju cerkwju jo była jano słaba. A słowjańskosć njesu teke wiželi w łąatyńskem pismje, dokulaž su jo teke wużywali njesłowjańske susedy. Potakem jo łąatyńske pismo było wot wšykných pismow, wużywaných wot Słowjanow, symboliski nejwěcej neutralne.⁸¹

⁸⁰ Zajmne jo dalšne wuwise symboliki. Wot 30tych lět 20. stolěša jo kyrilica była znamje pšislušnosći k Sowjetskemu zwězkoju abo sowjetskemu logorjoju a w perspektiwje podwjacora samo znamje „komunizma“. Na taku symbolisku godnosć pokazujo wużywanje kyrilice (abo na kyrilicu pšetworjonego łąatyńskego pisma, na pš. „nawopacnego R“, to groni <я>) w holliwodskich filmach abo w komiksach (na pš. *Tintin*). Pšiwzeše Bulgarskeje do Europejskeje unije by zasej dejala pšeměniš symbolisku godnosć kyrilice w Europje (abo nanejmnje nejw w Europejskej uniji): Wona pšaši něnto ako „tšeše pismo Europy“. W „Deklaraciji Bulgarskeje republiki nastupajucy wużywanje kyrilice w Europejskej uniji“ groni se: „С признаването на българския език като автентичен език на Договорите, а също и като официален и работен език, който се използва от институциите на Европейския съюз, кирилицата ще стане една от трите азбуки, които ще се използват официално в Европейския съюз. Тази съществена част от културното наследство на Европа представлява специфичен български принос към езиковото и културното многообразие на Съюза.“ (Deklaracija 2005:392)

⁸¹ W přědných lětach Sowjetskego zwězka jo łąatyńske pismo pšidobyło nowu symboliku ako pismo doprědkarstwa a jo se samo pomjenilo „alfabet rewolucije“ abo „alfabet słyńca“ (gl. Imart 1965, Simonato-Kokochkina 2003). Togodla su se za „младописьменные языки“ wutworili nowe pisma na łąatyńskem podložku, kenž su se potom w 30tych lětach zaměnili pšez kyriliske (gl. Musaev 1965).

Žinsa hyšći wužywanej pismje pokazujotej głownje na tradicionalnu pśislušnosť pišucych k *Slavia orthodoxa* (kyrilica) abo *Slavia romana* (łatyńske pismo),⁸² wotpowědnje k podzajtšnej abo podwjacornej cerkwinej tradiciji.⁸³ Wušej togo nosy kyrilica pśidatnje symboliske znamje słowjańskosći. Druge symboliske aspekty a teke druge pisma su se zgubili.

4.2. Podobnje jo to na rowninje wariantow pismow. Ciwilna warianta kyrilice jo na zachopjeńku dejala signalizěrowaś samostatnosť a doprědkarstwo swětneje kultury, wosebnje pismojstwa, a w samskem casu wotžělenje wot cerkwineje tradicije. Pozdžej jo ciwilna warianta teke byla znamje zwěžanosći z ruskeju kulturu, wosebnje pla podpołdnjowych Serbow a Bulgarow. Pšez zawježenje serbiskeje (pod)warianty jo Vuk Karadžić kšěł podšmarnuś doprědkarstwo a samostatnosť serbiskeje (ludoweje) kultury w konteksće słowjanoserbiskego pismojstwa, kenž jo se tencas hyšći kněžyło. Rownocasnje jo to wuraz romantiskego myslenja, kenž idealizěrujo „pširodnu“ ludowu kulturu a ma „wusoku“ kulturu za kumštnu. Podobna motiwacija plaši teke za naražonej, ale njewuspěšnej reformje, kenž stej se naražilej za ukrainsku a běłorusojsku rěc a kenž stej se inspirěrowalej wot serbiskego pśikłada. Pla makedońskeje rěcy jo pšiwzeše serbiskeje pśedłogi wuraz politiskego položnja (Vardarskeje) Makedońskeje po drugej swětowej wojnje a teke žycjenja kodifikatorow, wotžěliš makedońsku rěc wot wjelgin bliskeje bulgarskeje.⁸⁴

Dobyanje romaniskeje warianty łatyńskego pisma nad gotiskeju pokazuju na pšěmjenjenje symboliskeje godnosći: Na zachopjeńku jo romaniska warianta znamje wzroženja, potom katolskeje wěry, ale na końcu symbol wotžělenja wot nimskego wliwa w kulturje a potakem teke symbol samostatnosći Słowjanow, wosebnje podwjacornych. Pśidatnje jo romaniska warianta mogała wobznamjenis progresiwne nastajenje a gotiska zwěžanosć z tradiciju. Tak jo gotiska warianta w polskej kulturje na końcu 16. stolěša južo měła symbolisku godnosť nimskosći⁸⁵ a pśidatnje teke protestantizma. Pla čechojskich a słowakskich procowarjow jo se romaniska warianta južo rozměla ako normalna za Słowjany a gotiska ako cuza, nimska,⁸⁶ to samske plaši za Młodoserby. Progresiwnosť romaniskeje warianty jo był pśidatny motiw za skońcne wutłocenje gotiskeje warianty po wojnje pla Serbow.

⁸² Gl. k problematice togo žělenja słowjańskego swěta Graciotti 1998–99. Na wažnosť pisma pokazujotej termina *cyrillianitas* a *latinitas* w nowej koncepciji słowjańskego kulturnego ruma, gl. Mikołajczak/Walczak-Mikołajczakowa 2001.

⁸³ Zwisk pisma z religiju potakem njestoj wěcej na přědnem městnje, ako to jo było do 19. stolěša, gl. Mieses 1919. Marginalizacija kyrilice w Chorwatskej a łatyńskego pisma w Serbiskej, kenž dajo se wobglědowaś žinsa (gl. Jaroszewicz 2004), jo wěcej zwěžana z „etniskim cysćenim“, nježli z religioznym.

⁸⁴ Zajmne jo, až njejo rusyńska rěc w Jugosłowjańskej pšewzela serbisku kyrilicu, gaž jo se kodificěrowala. How su kšěli podšmarnuś zwěžanosć z ukrainskeju kulturu a cerkwju.

⁸⁵ Nanejmnjej pomjenijo Januszowski gotisku tradiciju „niemiecki“ (gl. Urbańczyk 1983:193). Popšawem jo zawježenje romaniskeje warianty było nejważnjše naraženje Januszowskiego (Bunčić w šišću.).

⁸⁶ Taka interpretacija wotpowědujo teke mjenjenju nimskego wobydlarjow: To jo wizeš w 20. stolěšu w reakcijach na powšyknj pšechod Tšěsego rajcha do romaniskeje warianty: „im Tschechenstaate sei die „deutsche“ Schrift als Bekenntnis zum Deutschtum, als politisches und völkisches Kampfmittel gewertet, eine in Antiqua gedruckte Zeitung aber als „jüdische Zeitung“ bezeichnet worden.“ (Hartmann 1998:299)

Symboliski woznam wariantow jo był dosć wažny w stawiznach kyriliskego a łatyńskego pisma. W žinsajšnem wužywanju jo pla kuždego pisma wostała jano jedna warianta (ciwilna za kyrilicu, romaniska za łatyńske pismo), a togodla njamatej wariantse wěcej wjeliki symboliski woznam. Jano we wuwzešnych padach možo se nałožowaš starša warianta (cerkwina kyrilica, gotiska warianta). Take wužywanje jo pšecej symboliski markěrowane.

4.3. Symbolika pšawopisa jo derje wižes na wšakich pšikładach. Monografiskosć jo było typiske znamje kyrilice a njejo se togodla mogala wužywaš ako symbol. Ale po zgubjenju monografiskosći w rezultaše rěcneho wuwša (nastaše korelacije palatalizowanosći) jo se to pšeměnilo. Serbiska reforma jo popšawem wobnowila monografiskosć pšez zawježenje nowych pismikow za palatalizowane zuki. Ale how su wužywarje wiželi symboliku skerzej w nowych pismikach, nježli w monografiskosći.

Pla łatyński pišucych Słowjanow jo se w zachadnosći glědało na monografiske diakritiske pisanje ako na wuraz heretiskego myslenja, dokulaž jo se take pisanje naražilo wot Jana Husa a dokulaž jo se wužywało w bratšowskich knižkach. Togodla jo Parkosz pytał za njediakritiskimi možnosćami, aby dojšpil monografiske pisanje. Možno, až njesu togodla protestantiske procowarje pla podpołdnjowych Słowjanow nałožowali diakritiku w svojich šišćach, ale su wostali pši starem pleografiskem pisanju, aby se „protestantiskosć“ ned njepšeražila pšez naglěd pismikow. Zajmne jo, až jo se symbolika w 19. stolěšu pšetworila a až jo diakritika wot tego casa skerzej była znamje słowjańskosći. Na drugem boce jo pleografiske pisanje sycawkow žinsa w słowjańskem konteksće znamje „polskosći“, a wobchowanje tradiciji w kašubskem pšawopisu podšmarnjo mjazsobne zwiski.⁸⁷ Zajmne položenje mamy w serbšćinje. W 19. stolěšu jo dejal pšechod wot „nimskego“ pleografiskego pšawopisa do analogiskego podšmarnuš słowjańskosć (abo njenimskosć). A w 20. stolěšu jo dejal pšechod wot měšanego diakritiskego/pleografiskego systema wobznamjenjenja palatalizowanosći do pleografiskego (wot smužkowanja/jotowanje do jotowanja) w dolnoserbšćinje pokazaš na zwěžanosć wobeju serbskeju rěcowu.⁸⁸

Typiski za słowjańske pšawopise jo mocny wliw morfemnego a změstymi teke historiskego faktora. Togodla ma fonetiski pšawopis pla Słowjanow wěšy symboliski wuznam a jo potakem markěrowany. Symboliskosć jo derje wižes w serbiskej rěcy: how jo se fonetiske pisanje na jadnom boce rozmělo ako wotmrokowanje wot słwjano-serbiskeje tradicije, na drugem boce ako wuraz wěšije zwěžanosći z wustneju (ludoweju) rěcu. W chorwatskej rěcy jo symboliska funkcija była hynakša; how jo se pšez zawježenje nowego pšawopisa glownje dejala podšmarnuš jednotnosć podpołdnjowosłowjańskich luži w ramikach illyrizma, jugosłowjanizma a na końcu serbochorwatizma. Gaž jo jednotnosć była dojšpita na politiskej rowninje a gaž su se pokazali problemy toš teje jednotnosći, jo se fonetiske pisanje ako symbol wotměnilo (w casu NDH), a na taku wizu jo se chorwatska rěc symboliski wotmrokowała wot serbiskeje. Po druhej swětowej wojnje jo se to wospjetowało z makedońskej rěcu: Monografiskosć

⁸⁷ Na drugem boce jo wužywanje „litowskich“ diakritiskich pismikow w bělorusojskej rěcy, pišanej z łatyńskimi pismikami, pomjeňšyło „polskosć“.

⁸⁸ Zajmne jo, až njejo se po politiskich pšeměnenjach pominało zasejzawježenje starego systema smužkowanja, ako jo se to stalo pla nazukowego <w->, <ě> we wěštych słowach a <ó>. Zazdašim njejo symboliska godnosć smužkowanja dla wužywarjow była tak wjelika, ako pla <w->, <ě> a <ó>.

a fonetiske pisanje stej podšmarnulej zwězanosć z Jugosłowjańskej a wotmrokowanje wot Bulgarskeje; po njewotwisnosći jo se naražilo pšibliženje k bulgarskeje rěcy.

Fonetiske pisanje w bělorusojskeje rěcy ma teke funkciju wotmrokowanja, how wosebne wot rusoskeje rěcy. To plaši za pisanje reducěrowanych wokalow po wugronjenju, za asimilatiwnu měkosć a za morfemne pisanje wotwožonych słowow. Togodla su se pšměnjenja, kenž jo zawjadł nowy pšawopis (наркомаўка), zaculi ako rusifikacija, a to jo teke było wotglědanje reformy. Njewotwisnosć jo se teke symboliski dejala podšmarnuś pšez wrošenje k staremu pšawopisoju (тарашкевіца), ale take kšute pšměnjenje njejo mogalo se pšesajziś w něntejšnem politiskem položanju.

4.4. Wosebny zajm zasłużyju na polu symboliki jadnotliwe pismiki. Wuglěda, až wupólniju woni funkciju šiboleta (Sudn. 12, 6).⁸⁹ W kyrilicy, a to w podzajtšno-słowjańskich rěcach a w bulgaršćinje, jo <ѣ> měł taku funkciju: Žo how wo zachowanje abo wotměnjenje pismika, a wotměnjenje (w rusoskeje rěcy po rewoluciji, w bulgarskeje po drugej swětowej wojnje) jo było znamje doprědkarstwa. Rowno tak jo było položenje pismika <ѣ> w rusoskeje rěcy: Na wužywanje pismika na końcu słowa jo se po reformje glědało ako na pšesiworewoluciski akt.⁹⁰ Podobnje jo to było ze samskim pismikom w bulgarskeje rěcy, ale how njejo položenje było tak jadnore, dokulaž jo se <ѣ> zachował, aby wotmėnił pismik za stary nazalny wokal. Togodla jo jano slědny mogal slużyś ako symbol za pšedrewoluciski čas. Znate jo, až jo zawježenje <j> město <й> w serbiskej kyrilicy wubužilo mocne rozestajenja, dokulaž jo <j> za pšedstawišele ortodoksneje cerkwje był symboliski zwězany z katolicizmom.

We łatyńskem pismje možo se how teke pokazaś na *jat'* (<ě>) w chorwatskeje rěcy.⁹¹ Howacej njepokazuju pismiki symboliski na doprědkarstwo, ale skerjej na pošėgi k susedam. Žo how wosebne wo pismik <w>, kenž jo se po dlujkich rozestajenjach gromaže z <au> wutłocył z čechojskeje (a we wotwisnosći wot tego teke ze słowakskeje) rěcy ako znamje nimskosći (Vachek 1973:47–48). Symbolisku funkciju jo měł <w> teke w bělorusojskeje rěcy w warianse z łatyńskim pismom, ale how jo <w> skerjej było znamje polskosći. Nowy pismik <v> njejo wšuzi měł samski symboliski wuznam: W čechojskem konteksće jo won dejal podšmarnuś njenimskosć a słowjańskosć, w běloru-

⁸⁹ „Ga kazachu [Gileaditarje, R. M.] jomu [Efraimitarjeju, R. M.] wugroniś: Šibolet; ale won rjaku: Sibolet, a njamožašo tego słowa pšawje wuporaś. Na to woni pšiměchu takego a skońcowachu jogo pši Jordanowem brjoze, až we tom casu jich wot Efraima padnu dvě a styrzasća towzyntow.“ Popšawem jo šibolet fonetiske zapšimješe, dokulaž žo wo rozdźelne wugronjenje fonema, kenž jo typiski za wěstu narěc. Ale na rowninje pisma maju pismiki podobnu funkciju.

⁹⁰ W pšehwatanej reakciji su we młogich šišćarnjach wuchyšili wšykne <ѣ> ze stajarnjow. Togodla felujo we wšakich knižach 20tych a 30tych lět <ѣ> w srježi słowa; město tego stoj apostrof. Zajmne jo, až wužywa jaden z nowych rusoskich casnikow <ѣ> na końcu mjenja (<Коммерсантъ>). How njejo <ѣ> wěcej pšawy pismik, ale jano symbol (nejskerjej symbol zwiska z pšedrewoluciskeju tradiciju): Won se rozeznawa wot drugih pismikow grafiski a stoj teke ako znamje pši komentarach.

⁹¹ Paralela ku kyriliskemu <ѣ> jo teke rěčna: <ě> a <ѣ> stej stojałej za historiski zuk (*ĕ), kotaremuž su w 19. stolěšu wotpowědowali wšake fonemy we wotwisnosći wot narěcow: /ije/, /i/ abo /e/ w chorwatskeje, /ja/ abo /e/ w bulgarskeje rěcy. Podobny „polywalentny“ pismik jo se (zasej) zawjadł w dolnoserbskeje rěcy pšez <ó>, kenž možo se w žinsajšnej standardnej rěcy wugroniś na wšaku wizu (Starosta 1998).

sojskej rěcy skerjej samostatnosć a njepolskosć.⁹² Zajmne jo, až njejo se podobna reforma naražila za serbšćinu, kenž jo stajała pod mocnejšym wliwom nimšćiny nježli čechojska rěc. Howacej možo se hyšći pokazaš na *i*-pismiki (<i j y>) w polskej a čechojskej rěcy.⁹³

Ako šibolety gože se wosebnje pismiki, kenž njedajo w drugich rěcach, dokulaž wuzwiguju jadnoraznosć rěcy. Pši tom njejo notne, aby byli pismiki jadnorazne po celem swěše: Dosega, gaž je njamaju susedne rěcy abo rěcy samskeje rěčneje kupki. Take pismiki-šibolety su w kyrilicy <ŷ> w bělorusojskej,⁹⁴ <ђ> a <ћ> w serbiskej a <ѓ>, <ќ> a <ѕ> w makedońskej rěcy. Do wěsteje měry plaši to teke za <ъ> w bulgarskej rěcy, dokulaž wužywa se jano how ako pismik za wokal; w drugich rěcach njejo to pšawy pismik, ale jano (orto)grafiske znamje. We łatyńskem pismje su take pismiki <ą>, <ę> a <ź> w polšćinje, <ë> a <â>⁹⁵ w kašubšćinje, <û> w čechojskej, <ä>, <ł> a <l'> w słowakskej a <đ> w chorwatskej rěcy. Na drugem boce pokazuju wužywanje samskich šiboletnych pismikow na bliskosć a zwězanosć. W kyrilicy jo to derje wižes pla <Ѡ ѡ ѣ> w serbiskej a makedońskej wariantse (a teke w naraženjach reformow za ukraínsku a bělorusojsku rěc) a w „ukrańskich“ pismikach rusyńskich kodifikacijow. We łatyńskem pismje su to „polske“ pismiki (<ł>, <ć> a <w> w serbskima rěcoma, pšidatnje <ś> a <ź> w dolnoserbiskej rěcy a podobne pismiki w kašubskem pismje) a <ř> w čechojskej a gornoserbiskej rěcy.

4.5. Potakem wužywa se pisana rěc symboliski głownje za wuraz zwězanosći abo pšibliženja na jadnom boce, wotmrokowanja abo samostatnosći na drugem. Na samostatnosć pokazuju wutworjenje glagolitiskego pisma. Wětšu zwězanosć z grichiskeju a ortodoksneju abo łatyńskeju a katolskeju (pozdžej teke protestantskeju) kulturu a wěru pšerazijo zawježenje kyrilice a wužywanje łatyńskego pisma.

Ciwilna warianta kyrilice jo wobznamjenila za rusojšku kulturu 18. stolěša wotmrokowanje wot cerkwineje (a potakem teke cerkwinosłowjańskeje) tradicije a pšibliženje k łatyńskemu podwjacornemu swětoju. Pla drugich Słowjanow jo pšechod k nowej wariantse skerjej wuraz zwězanosći z ruskeju tradiciju. Na drugem boce jo Vukova reforma kyrilice podšmarnuła samostatnosć w kontekście słowjanoserbiskeje pisaneje rěcy, což plaši teke za wotpowědne reformy, naražone za bělorusojsku a ukraínsku rěc w kontekście kněžnja rusojскеje rěcy. Za makedońsku rěc jo pšewzeše reformy skerjej było politiska demonstracija zwězanosći ze serbiskeju tradiciju a wotmrokowanja wot bulgarskeje.

Pšechod do romaniskeje warianty łatyńskego pisma njejo měł symboliskego wuznamna w chorwatskej (a słowjeńskej) kulturje a jano słaby w polskej. Hynacej jo to było z čechojskeju (a słowakskeju) rěcu a pozdžej teke ze serbskima rěcoma. Pšeměnenje jo how dežalo podšmarnuś wotmrokowanje wot nimskeje tradicije a pla slědneju teke zwisk ze słowjańskimi susedami, w paže gornoserbiskeje rěcy wosebnje z čechojskimi. Snadne

⁹² „[...] kožny narod imkniecca mieci takuju abecedu, kab i małaaznajomleny ž jahonaj movaj čužnik adnym zirkam paznawaū, u jakoj movie toje ci inšaje nadrukawana abo napisana.“ (Stankevič 2002:55)

⁹³ W slědnej wopisujo se rozestajenje wokoło pismikow samo ako „válka ioty s ypsilonem“ (Sgall 1994:279). Wojnska metaforika jo zwězana z tym, až njejo how jano šło wo wužywanje togo abo drugego pismika, ale teke wo monografiske abo pleografiske/kombinatoriske pisanje a wo historiski wliw we pšawopisu.

⁹⁴ Wušej togo jo <ë> w podobnej poziciji, dokulaž njejo w rusojскеj rěcy poľnopšawny pismik.

⁹⁵ We wotmrokowanej měrje plaši to teke za <k>, <g> a <ch'>.

wopyty nałożowanja gotiskeje warianty w dolnoserbskej rěcy w slědnych lětach su wuraz zwězanosći ze staršeju tradiciju a teke wotmrokowanja wot gornoserbskego wliwa.

Podobnje jo to było pla pšawopisa. Zachopna monografiskosć kyrilice jo se pšez rěčne wuwisě wostabiła: Nowa korelacija palatalizowanosći jo se wobznamjenila z pomocu pleografiskego/kombinatoriskego pisanja. Taki měšany system jo był typiski za rusojšku rěc, a rusojскеj tradiciji su slědowali bělorusojska, ukrainska (pozdžej teke z neju zwězana rusyńska) a bulgarska rěc. Wotnowjenje cysteje monografiskosći jo wotmrokowało serbisku a makedońsku rěc, w paže serbiskeje rěcy zasej wot słowjanoserbiskeje, pla makedońskeje wot bulgarskeje tradicije.

Łatyńske pismo jo wuchadało wot pleografiskego/kombinatoriskego systema. Zachowanje takego pisanja za wobznamnjenjej sycawkow w polskej rěcy pokazujo na zwězanosć z tradiciju, w kašubskej rěcy (a w staršem bělorusojskem łatyńskem pšawopisu) skerjej na bliskosć z polskej rěcy. Wužywanje diakritiki pšeražijo pla originala, čechojskeje rěcy, nejskerjej wliw glagolice, což možo se rozměš ako pšibliženje k staršej słowjańskej tradiciji. W 19. stolěšu jo pšewžeše diakritiskego systema južo jasny wuraz słowjańskego mysljenja. W chorwatskej rěcy pšizo k tomu rownocasne zblizenje ze serbiskeju monografiskosću, w słowakskej wěšte wotmrokowanje wot češćiny (w dokradnje monografiskem pšawopisu Štúra) a wospjetne pšibliženje (w skońcnej kodifikaciji). W serbskima rěcoma jo se pšez zawježenje diakritiki podšmarnuł wotklon wot nimskego pleografiskego pšawopisa. How jo dolnoserbska rěc była dospołnjejša, dokulaž jo změstymi teke wobznamjenila palatalizowanosć diakritiski (pšez smužkowanje město jotowanja), což jo se wotměniło pšez reformu.

W pšawopisu słowjańskich rěcow jo morfemne pisanje było dosć wažne. Wětšyna rěcow pokazujo mocny wliw togo faktora. W kyrilicy su wuwzeša bělorusojska (głownje pla wokalow), serbiska a makedońska rěc, a zawina jo zasej wotmrokowanje (za makedońsku rěc teke pšibliženje). Na taku motiwaciju pokazujo teke naražone abo pšewježone reformy. Pla rěcow, wužywajucych łatyńske pismo, jo morfemny wliw hyšći mocnejšy. Jadnučke wuwzeše jo how chorwatska rěc w casu serbochorwatskeje koncepcije. Naražone reformy (wrošenje k morfemnemu pisanju) su dopokazmo, až jo pšibliženje (abo samo zjadowjenje) wobeju rěcowu było głowny motiw kodifikacije a wotmrokowanje zawina za reformy.

Na końcu njamožo se symboliski wuznam šiboletow podgodnošiš. Na to pokazujo wosebne reakcije na naražone abo pšewježone reformy, kenž su šmarnuli stare abo zawjadli nowe pismiki. Wojnska metaforika („abecedna vojna“ atd.) a emocionalnosć rozestajenjow pšeražijotej symbolisku godnosć jadnotliwych pismikow (<ѣ>, <г> <ј>, <ѣ>, <ije>, <w> atd.).

5. Pismo a pšawopis njejtkej potakem jano rěčneje systema, ale teke symboliskeje. Togo dla musy se pši jeju pšepytowanju pšecej glědaš na wobeje aspekta, aby se nastaše a dalšnje wuwisě pšawje rozmělej. A žiwanje na symboliski bok jo wosebne wažne pla reformow, dokulaž wotwisujo wuspěch we wětšej měrje wot symboliskich, nježli wot rěčnih faktorow.⁹⁶

⁹⁶ Žěkujom se P. Janašoju za rěčne poražowanje a korekturu.

Bibliografija

- Abicht/Stankevič 1918: rüdolf äbiht, ĩanka stankewič, *pròsty spòsab stäcca ũ karòtkim čäse hrämatnym*, breslaũ: priebatsch.
- Antanovič 1968: Антон К. Антонович, *Белорусские тексты, писанные арабским письмом, и их графико–орфографическая система*, Вильнюс: Университет.
- Berger 2004: Tilman Berger, „Dobrovský und die Orthografiereformer seiner Zeit“, w: Vladimír Vavřínek, Hana Gladkova, Karolina Skwarska (wud.), *Josef Dobrovský. Fundator studiorum slavlicorum. Příspěvky z mezinárodní vědecké konference v Praze 10. – 13. června 2003*, Praha: Slovanský ústav AV ČR, 393–402.
- Bohorič [1584] 1987: Adam Bohorizh, *Arctica horulae succifivæ, de latinocarniolana literatura, ad latinæ linguæ analogiam accommodata, Vnde Moshoviticae, Rutenicæ, Polonicæ, Boëmiciæ et Lusaticæ lingvæ, cum Dalmatica et Croatica cognatio, faciliè deprehenditur*, [Witebergæ] Maribor: Založba Obzorja.
- Breza 2001: Edward Breza, „Pisownia kaszubska: historia i norma“, w: Edward Breza (wud.), *Kaszubszczyzna* (Najnowsze dzieje języków słowiańskich), Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 285–293.
- Brižinski spomeniki 1993: *Brižinski spomeniki. Znanstvenokritična izdaja* (SAZU, Razred za filološke in literarne vede. Dela 39) Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU; Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede.
- Bučar 1910: Franjo Bučar, *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije* (Crtica iz hrvatske književnosti 5) Zagreb: Matica Hrvatska.
- Bučar 1916: Franjo Bučar, „Popis knjiga, koje su izašle u jugoslavenskoj protestantskoj tiskari u Urachu-Tübingenu u XVI. stoljeću“, w: *Carniola* 7, 104–109, 178–188.
- Bunčić w dr.: Daniel Bunčić, „The Standardization of Polish Orthography in the Sixteenth Century“, w: Susan Baddeley, Anja Voeste (wud.), *Under One Spell? Comparative Views on Orthography in Early Modern Europe* (Trends in Linguistics) Berlin; New York: de Gruyter.
- Chrëstamatyja 1962: *Хрэстаматыя по гісторыі беларускай мовы. Частка другая*, Мінск: АН БССР.
- Černochvostov 1995: Georg Tschernochvostoff, „Zum Ursprung der Glagolica“, w: *Studia Slavica Finlandensia* 12, 141–150.
- Deklaracija 2005: „Декларация на Република България относно използването на кирилицата в Европейския съюз“, w: *Официален вестник на Европейския съюз*, 392.
- Diels 1951: Paul Diels, *Aus der Geschichte der lateinischen Schrift bei den Südslaven*. (Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse 1950, Heft 10) München: Beck.
- Dolnoserbska liturgija 1991: *Dolnoserbska liturgija*, Budyšin: Domowina.
- Duchowne kjarliže 2007: *Duchowne kjarliže*, Budyšin: Domowina.
- Duličenko 1998: Aleksandr D. Duličenko, „Das Russinische“, w: Peter Rehder (wud.), *Einführung in die slavischen Sprachen (mit einer Einführung in die Balkanphilologie)*, Darmstadt: WBG, 126–140.
- Duličenko 2004: Александер Дуліченко, „Америка“, w: Magocsi 2004, 305–315.
- Dürriigl a dr. 2004: Marija-Ana Dürriigl, Milan Mihaljevič, Franjo Velčić (wud.), *Glagoljica i hrvatski glagolizam. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 100. obljetnice Staroslavenske akademije i 50. obljetnice Staroslavenskog instituta (Zagreb-Krk, 2.–6. listopada 2002.)*, Zagreb; Krk: Staroslavenski institut; Krčka biskupija.

- Eckhardt 1967: Thorvi Eckhardt, „Die slawischen Alphabete“, w: *Studium Generale* 20, 8, 457–470.
- Eckhardt 1978: Thorvi Eckhardt, „Die Bosančica. Eine Sonderform der westlichen Kyrillica“, w: *Österreichische Osthefte* 20, 183–192.
- Eckhardt 1989: Thorvi Eckhardt, *Azbuka. Versuch einer Einführung in das Studium der slavischen Paläographie* (Wiener Archiv für Geschichte des Slawentums und Ost-europas 14) Wien; Köln: Böhlau.
- Fabricius 1706: Gottlieb Fabricius, *D. Martin Luthers sel. Kleiner Catechismus nebst einem Christlichen Glaubens-Bekänntnis aus dem unmittelbaren Worte Gottes hergenommen und einer Kurtzen Anleitung zum Wahren Christenthum in die Wendische Sprache übersetzt*, Cottbus: Richter.
- Fasske 1994: Helmut Fasske, „Der Weg des Sorbischen zur Schriftsprache“, w: István Fodor, Claude Hagège (wud.), *Language Reform. History and Future* VI, Hamburg: Buske, 257–283.
- Fishman 1993: Joshua A. Fishman, *The Earliest Stage of Language Planning. The “First Congress” Phenomenon* (Contributions to the Sociology of Language 65) Berlin; New York: Mouton de Gruyter.
- Friedman 1993: Victor A. Friedman, „The first philological conference for the establishment of the Macedonian alphabet and the Macedonian literary language: Its precedents and consequences“, w: Fishman 1993, 159–180.
- Galmiche 2001: Xavier Galmiche, „Romaine contre gothique: aspects culturels des options alphabétiques et typographiques dans les Pays tchèques au XIXe siècle“, w: *Slavica occitania* 12, 191–216.
- Gardthausen 1911: Victor Gardthausen, *Griechische Paläographie I: Das Buchwesen im Altertum und im byzantinischen Mittelalter*, Leipzig: Veit.
- Graciotti 1998–99: Sante Graciotti, „Le due Slavie: Problemi di terminologia e problemi di idee“, w: *Ricerche slavistiche* 45–46, 5–86.
- Halilović 1996: Senahid Halilović, *Pravopis bosanskoga jezika*, Sarajevo: Preporod.
- Hartmann 1998: Silvia Hartmann, *Fraktur oder Antiqua. Der Schriftstreit von 1881 bis 1941* (Theorie und Vermittlung der Sprache 28) Frankfurt a. M. atd.: Lang.
- Haupt/Smoler [1841–43] 1984: Leopold Haupt, Jan Arnošt Smoler, *Volkslieder der Sorben in der Ober- und Niederlausitz – Pěsnički hornich a delnich tužiskich Serbow*, Budyšin: Domowina.
- Hekman 2006: Jelena Hekman (wud.), *Hrvatski jezik u XX. stoljeću* (Biblioteka XX. stoljeće), Zagreb: Matica Hrvatska.
- Hórnik 1868: Michał Hórnik, „Delnjołužiska pokazka w nětčišim porjedženym prawopisu“, w: *ČMS* 21, 117–121.
- Hórnik 1868a: Michał Hórnik, „Prawopis a ryč w katechismje z l. 1597“, w: *ČMS* 21, 56–62.
- Hórnik 1870: Michał Hórnik, „Ryč a prawopis Michała Frencela před runje 200 lětami“, w: *ČMS* 23, 55–61.
- Hornjatkevič, Andriј, „The 1928 Ukrainian orthography“, w: Fishman 1993, 293–303.
- Imart 1965: Guy Imart, „Le mouvement de ‘latinisation’ en U.R.S.S.“, w: *Cahiers du monde russe et soviétique* 6, 223–239.
- Ivić 1991: Pavle Ivić, „Dva aspekta Vučkovođ dela“, w: Pavle Ivić, *Izabrani ogleđu II: Iz istorije srpskođhrvatскоđ jezika*, Niš: Prosveta, 301–314.
- Jakobson 1985: Roman Jakobson, *Selected Writings VI: Early Slavic Paths and Crossroads. Part Two: Medieval Slavic Studies*, Berlin; New York; Amsterdam: Mouton.

- Jakobson 1985a: Roman Jakobson, „Из разысканий над старочешскими глоссами в средневековых еврейских памятниках“, w: Jakobson 1985, 855–857.
- Jakobson/Halle 1985: Roman Jakobson, Morris Halle, „The Term *Canaan* in medieval Hebrew“, w: Jakobson 1985, 858–886.
- Janaš 1976: Pětr Janaš, *Niedersorbische Grammatik für den Gebrauch der sorbischen erweiterten Oberschule*, Budyšin: Domowina.
- Jaroszewicz 2004: Henryk Jaroszewicz, *Nowe tendencje normatywne w standardowych językach chorwackim i serbskim* (Uniwersytet Opolski. Opolskie Towarzystwo przyjaciół nauk. Studia i monografie 342) Opole: Uniwersytet Opolski.
- Jaworska 1999: Галина Яворська, „Гене́за сучасних проблем нормалізації та кодифікації“, w: Світлана Єрмоленко (wud.), *Українська мова* (Najnowsze dzieje języków słowiańskich), Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 201–221.
- Karskij 1928: Евфимий Федорович Карский, *Славянская кирилловская палеография*, Ленинград: АН СССР.
- Klemensiewicz 1974: Zenon Klemensiewicz, *Historia języka polskiego*, Warszawa: PWN.
- Kłimaŭ 2004: Ігарь Паўловіч Клімаў, „Два стандарты беларускай літаратурнай мовы“, w: Яўген Я. Іваноў (wud.), *Мова і соцыум* (Тerra alba 3), Магілёў: Брама, 102–144.
- Kłimaŭ 2004a: Ігарь Паўловіч Клімаў, *Рэфармацыя ў гісторыі літаратурных моў славян. Уклад польска–беларускага і славенска–харвацкага пратэстантызму 16 ст.*, Мінск: Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры.
- Kohrt 1985: Manfred Kohrt, *Problemggeschichte des Graphembegriffs und des frühen Phonembegriffs*, (Reihe germanistische Linguistik 61) Tübingen: Niemeyer.
- Kučała 1985: Marian Kučała (wud.), *Jakuba Parkosza Traktakt o ortografii polskiej*, Warszawa: PWN.
- Kupfer/Lewicki 1956: Franciszek Kupfer, Tadeusz Lewicki (wud.), *Źródła hebrajskie do dziejów Słowian i niektórych innych ludów środkowej i wschodniej Europy*, Wrocław; Warszawa: Ossolineum.
- Lehfeldt 1969: Werner Lehfeldt, *Das serbokroatische Aljamiado-Schrifttum der bosnisch-herzegovinischen Muslime. Transkriptionsprobleme* (Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und des Nahen Orients 9) München: Trofenik.
- Lettenbauer 1952: Wilhelm Lettenbauer, „Eine lateinische Kanonessammlung in Mähren im 9. Jahrhundert“, w: *Orientalia Christiana Periodica* 18, 246–269.
- Lettenbauer 1974–75: Wilhelm Lettenbauer, „Die Entstehungszeit der St. Emmeraner Glossen“, w: *Welt der Slaven* 19–20, 210–218.
- Lipovčan 2004: Srećko Lipovčan (wud.), *Drei Schriften – drei Sprachen. Kroatische Schriftdenkmäler und Drucke durch Jahrhunderte*, Zagreb: Nacionalna i sveučilisna knjižnica; Erasmus naklada.
- Magocsi 2004: Paul Robert Magocsi (wud.), *Русинський язык*, (Najnowsze dzieje języków słowiańskich), Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej.
- Mareš 1971: František Václav Mareš, „Hlaholice v Moravě a v Čechách“, w: *Slovo* 21, 133–199.
- Mareš 1973, Franz Wenzel Mareš, „Kyrillo-methodianische Wurzeln der tschechischen diakritischen Orthographie“, w: *Anzeiger der Phil.-Hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* 110, 3, 82–99.
- Mareš 1988: František Václav Mareš, „Die neukirchenslavische Sprache des russischen Typus und ihr Schriftsystem“, w: Петр Андреевич Гильдебрандт, *Справочный и объяснительный словарь к новому завету*. Nachdruck besorgt von Helmut Kei-

- pert und František Václav Mareš, II (Sagners slavistische Sammlung 14.II) München: Sagner, V–XXXVII.
- Maretić 1889: Tomo Maretić, *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima*. (Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 9) Zagreb: JAZU.
- Mayo 1977: Peter John Mayo, „The Alphabet and Orthography of Byelorussian in the 20th Century“, w: *The Journal of Byelorussian Studies* 4, 1, 28–48.
- Mayo 1978: Peter John Mayo, „Byelorussian Orthography: from the 1933 Reform to the Present Day“, w: *The Journal of Byelorussian Studies* 4, 2, 25–47.
- Mečkovskaja 1998: Нина Борисовна Мечковская, *Типология графико-орфографических реформ в истории славянской письменности: фонетико-фонологические и социосемантические аспекты*, Минск: Белгосуниверситет.
- Menhart 1956: Oldřich Menhart, „O prvenství moravské hlaholice“, w: *Slavia* 25, 198–199.
- Michałk 1980: Frido Michałk, „Jurij Hawšтын Swětlik a serbska spisowna rěc za katolików“, w: *Lětopis A* 27, 1, 10–25.
- Mieses 1919: Matthias Mieses, *Die Gesetze der Schriftgeschichte. Konfession und Schrift im Leben der Völker*, Wien; Leipzig: Braumüller.
- Miklas 1998: Heinz Miklas, „Griechisches Schriftdenken und slavische Schriftlichkeit. Glagolica und Kyrillica zwischen Verschriftung und Verschriftlichung“, w: Christine Ehler, Ursula Schaefer (wud.), *Verschriftung und Verschriftlichung: Aspekte des Medienwandels in verschiedenen Kulturen und Epochen*, Tübingen: Narr, 132–155.
- Miklas 2000: Heinz Miklas (wud.), *Glagolitica. Zum Ursprung der slavischen Schriftkultur* (Österreichische Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse. Schriften der Balkan-Kommission, Philologische Abteilung 41) Wien: ÖAW.
- Miklas 2002: Heinz Miklas, „Zum griechischen Anteil am glagolitischen Schriftsystem des Slavenlehrers Konstantin-Kyrill“, w: *Palaeoslavica* 10/1, 281–311.
- Miklas 2003: Heinz Miklas, „Jesus-Abbreviatur und Verwandtes: Zu einigen Rätseln der glagolitischen Schriftentwicklung am Material der *Azbučnaja molitva*“, w: Wim Honselaar, Hans van der Tak, Eric de Haard, Adrie Barentsen, Josif Popovski (wud.), *Time Flies. A Festschrift for William R. Veder on the occasion of his departure as Professor of Slavic linguistics at the University of Amsterdam* (Pegasus Oost-Europese Studies 2) Amsterdam: Pegasus, 171–204.
- Mikołajczak/Walczak-Mikołajczakowa 2001: Aleksander W. Mikołajczak, Mariola Walczak-Mikołajczakowa, „*Latinitas i Cyrillianitas* – poszukiwanie duszy Europy“, w: Mariola Walczak-Mikołajczakowa (wud.), *VIII Kolokwium Slawistyczne Polsko-Bułgarskie*, Gniezno: TUM, 11–20.
- Misirkov [1903] 1974: Крсте П. Мисирков, *За македонските работи* (Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, посебни изданија 8) Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Mladenović 1989: Александар Младеновић, *Славеносрпски језик. Студије и чланци*, Нови Сад: Књижевна заједница.
- Moguš/Vončina 1969: Milan Moguš, Josip Vončina, „Latinica u Hrvata“, w: *Radovi Zavoda za slavensku filologiju Zagreb* 11, 61–81.
- Moller [1574] 1959: Albin Moller, *Niedersorbisches Gesangbuch und Katechismus*, [Budissin] Berlin: Akademie-Verlag.
- Muka 1891: Karl Ernst Mucke, *Historische und vergleichende Laut- und Formenlehre der niedersorbischen (niederlausitzisch-wendischen) Sprache* (Preisschriften der Fürstlich Jablonowski'schen Gesellschaft 28, Historisch-nationalökonomische Section 18) Leipzig: Härtel.

- Musaev 1965: Кенесбай Мусаевич Мусаев, *Алфавиты языков народов СССР*, Москва: Наука.
- Pauliny 1948: Eugen Pauliny, *Dejiny spisovnej slovenčiny*, Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení.
- Petre 1939: Fran Petre, *Poizkus ilirizma pri Slovincih (1835–1849)*, Ljubljana: Slovenska matica.
- Pful 1848: Křesćijan Bohuwer Pful, „Hornolužiski Serbski Prawopis z krótkim ryčničnym přehladom“, w: *ČMS* 1, 65–126.
- Pohončowa 2000: Anja Pohončowa, „Procowanje wo pšibliženje gorno- a dolnoserbkego pšawopisa po lěše 1945“, w: *Lětopis* 9 (47), 1, 3–21.
- Pohončowa 2007: Anja Pohončowa, „Kito Wilhelm Broniš (1788–1881) – pozabyty dolnoserbški řečyvědnik“, w: *Lětopis* 16 (54), 2, 65–89.
- Pracy 1927: *Працы Акадэмічнае конфэрэнцыі [sic!] на рэформе беларускага правапісу і азбукі. Arbeiten der akademischen Konferenz zur Reform der weißruthenischen Orthographie und des Alphabets*, Менск: Інстытут Беларускае Культуры.
- Pranjković 2006: Ivo Pranjković, „Hrvatski jezik od godine 1945. do 2000“, w: Hekman 2006, 29–58.
- Prešeren 1964: France Prešeren, *Poezije in pisma*, Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Putanec 1979: Valentin Putanec, „Mali diferencijalni hrvatsko-slovenski rječnici iz 1578, 1584. i 1592“, w: *Rad JAZU* 376, 159–215.
- Rimskij misal 1992: *Rimskij misal. Povelěnjem svjataho vseljenskaho senma vaticanškaho druhaho obnovljen i oblastiju Pavla papeža šestaho izdan. Mešnjij čin s izbranyimi mšami vlašča češškaho v slověskij jazyk přeložen*, Olomouc: AVE.
- Röseberg 1930: Karl Röseberg, *Leben und Wirken Michael Frentzels, Übersetzers des Neuen Testaments in das Wendische (Obersorbische)*, Dresden: Ungelenk.
- Rück 2000: Peter Rück, „Die Sprache der Schrift. Zur Geschichte des Frakturverbots von 1941“, w: Erika Eisenlohr, Peter Worm (wud.), *Fachgebiet Historische Hilfswissenschaften. Ausgewählte Aufsätze zum 65. Geburtstag von Peter Rücke*, Marburg an der Lahn (elementa diplomatica 9) 141–158.
- Samardžija 2006: Marko Samardžija, „Hrvatski jezik od početka XX. stoljeća do godine 1945“, w: Hekman 2006, 9–28.
- Samilov 1964: Michael Samilov, *The Phoneme jat' in Slavic* (Slavic Printings and Reprintings 32) The Hague atd.: Mouton.
- Sauka 2005: Зьміцер Саўка (wud.), *Беларускі клясычны правапіс. Збор правілаў. Сучасная нармалізацыя*. Вільня; Менск: Audra.
- Sawicka 1995: Irena Sawicka, „Fonologia“, w: Henryk Wróbel (wud.), *Fonetyka i fonologia* (Gramatyka współczesnego języka polskiego 3) Kraków: Instytut języka polskiego PAN, 105–191.
- Schmid 2006: Beatrice Schmid, *Ladino (Judenspanisch) – eine Diasprachsprache* (Schweizerische Akademie der Geistes- und Sozialwissenschaften. Akademievorträge 15) Bern: SAGS.
- Schröpfer 1968: Johann Schröpfer, *Hussens Traktat „Orthographia Bohemica. Die Herkunft des diakritischen Systems in der Schreibung slavischer Sprachen und die älteste zusammenhängende Beschreibung slavischer Laute* (Slavistische Studienbücher 4) Wiesbaden: Harrassowitz.
- Schuster-Šewc 1958: Heinz Schuster-Šewc, *Vergleichende historische Lautlehre der Sprache des Albin Moller*, Berlin: Akademie-Verlag.
- Schuster-Šewc 1967: Heinz Schuster-Šewc, *Sorbische Sprachdenkmäler. 16.–18. Jahrhundert* (Spisy Instituta za serbski ludospyt 31) Budyšin: Domowina.

- Schuster-Šewc 2001: Heinz Schuster-Šewc, *Die ältesten Drucke des Obersorbischen. Wenceslaus Warichius und Gregorius Martini. Eine sprachwissenschaftliche Analyse. Mit Faksimiledruck, Transliteration und Transkription*, Budyšin: Domowina.
- Sedláček 1993: Miloslav Sedláček, „K vývoji českého pravopisu“, w: *Naše řeč* 76, 57–71, 126–138.
- Sgall 1994: Petr Sgall, „Lingvistický pohled na český pravopis“, w: *Slovo a slovesnost* 55, 168–177, 270–287.
- Simonato-Kokochkina 2003: Elena Simonato-Kokochkina, „Choisir un alphabet, une question linguistique? Discussions sur le choix des systèmes d'écriture en URSS (1926–1930)“, w: Patrick Sériot (wud.), *Le discours sur la langue en URSS à l'époque stalinienne (épistémologie, philosophie, idéologie)*, (Cahiers de l'ILSL 14), Lausanne: Université de Lausanne, 193–207.
- Sjameška 1998: Лідзія І. Сямешка, „Кадыфікацыя арфаграфічных норм“, w: Аляксандр Лукашанец, Мікалай Прыгодзіч, Лідзія Сямешка (wud.), *Беларуская мова (Najnowsze dzieje języków słowiańskich)*, Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej.
- Smułkowa 1988: Elżbieta Smułkowa, „Informacja o mało znanej propozycji znormalizowania pisowni białoruskiej z 1918 r.“, w: Jerzy Tomaszewski, Elżbieta Smułkowa, Henryk Majecki (wud.), *Studia polsko-litewsko-białoruskie*, Warszawa: PWN, 305–310.
- Stanislav 1956: Ján Stanislav, *Dejiny slovenského jazyka I: Úvod a hláskoslovie*, Bratislava: Vydavateľ'stvo Slovenskej akadémie vied.
- Stankevič 1989: Ян Станкевіч, *Белорусско-русский (Великолитовско-русский) словарь. Беларуско-расійскі (Вялікалітоўска-расійскі) слоўнік*, New York: Lew Sapieha Greatlitvan (Byelorussian) Foundation.
- Stankevič 2002: Jan Stankievič, „W ci V?“, w: Ян Станкевіч, *Збор твораў у двух тамах I*, Менск: Энциклапедыкс, 55.
- Starosta 1985: Manfred Starosta, *Dolnoserbsko-němski słownik. Niedersorbisch-deutsches Wörterbuch*, Budyšin: Domowina.
- Starosta 1998: Manfred Starosta, „Pismik ó w dolnoserbšćinje“, w: *Serbska šula* 6, 111–112.
- Starosta 1999: Manfred Starosta, *Dolnoserbsko-nimski słownik. Niedersorbisch-deutsches Wörterbuch*, Budyšin: Domowina.
- Suprun 1961: Адам Евгеньевич Супрун, *Старославянские числительные*, Фрунзе: КирГУ.
- Suter 2004: Paul Suter, *Alfurkan Tatarski. Der litauisch-tatarische Koran-Tefsir* (Bausteine zur slavischen Philologie und Kulturgeschichte N. F. 43) Köln; Weimar; Wien: Böhlau.
- Šwjela 1903: Gotthold Šwela, *Dolnoserbski pšawopis*, Budyšin: Maćica Serbska.
- Šwjela 1906: Gotthold Schwela, *Lehrbuch der Niederwendischen Sprache. Erster Teil: Grammatik*, Heidelberg: Ficker.
- Šwjela 1952: Bogumił Šwela, *Grammatik der niedersorbischen Sprache*, 2. Auflage, bearbeitet und herausgegeben von Dr. Frido Mětšk, Bautzen: Domowina.
- Taraškevič 1918: Branislaŭ Taraškewič, *Беларуская граматыка для школ*, Вільня: Кухта.
- Taraškewič 1918: Branislaŭ Taraškewič, *Bielaruskaja hramatyka dla škol*, Wilnia: Kuchta.
- Ticinus [1679] 1985: Jacobus Xaverius Ticinus, *Principia linguæ wendicæ quam aliqui wandalicam vocant*, [Pragæ: Universitas] Bautzen: Domowina.

- Tkadlčik 1971: Vojtěch Tkadlčik, „System hlaholské abecedy“, w: Bohuslav Havránek (wud.), *Studia palaeoslovenica*, Praha: Academia, 357–377.
- Tolstoj 1978: Никита Ильич Толстой, „Литературный язык у сербов в конце XVIII – начале XIX века“ w: *Национальное возрождение и формирование славянских литературных языков*, Москва: Наука, 269–328.
- Urbańczyk 1983: Stanisław Urbańczyk (wud.), *Die altpolnischen Orthographien des 16. Jahrhunderts. Stanisław Zaborowski. Jan Seklucjan – Stanisław Murzynowski. Jan Januszowski* (Slavistische Forschungen 37) Köln; Wien: Böhlau.
- Uspenskij 1996: Владимир Андреевич Успенский, „Невѣтон – Ньюѣтон – Ньюѣтон, или Сколько сторон имеет языковой знак?“, w: *Русистика. Славистика. Индоевропейстика. Сборник к 60-летию А.А. Зализняка*, Москва: Индрик, 598–659.
- Vachek 1973: Josef Vachek, *Written Language. General Problems and Problems of English* (Janua Linguarum Series critica 14) The Hague; Paris: Mouton.
- Vajs 1932: Josef Vajs, *Rukověť' hlaholské paleografie: uvedení do knižního písma hlaholského* (Rukověti Slovanského Ústavu v Praze 2) Praha: Slovanský Ústav.
- Vince 1990: Zlatko Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika. Lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škol i njihovih izbora*, Zagreb: Matica.
- Voss 2004: Christian Voss, *Das makedonische Standard/Dialekt-Kontinuum im 20. Jahrhundert. Sprachplanung und Sprachverhalten in der Republik Makedonien (Vardar-Makedonien) und im nordgriechischen Minderheitensprachraum (Ägäis-Makedonien)*, Freiburg, habilitaciske žělo.
- Völkel 2005: Hornjoserbsko-němski slownik. Obersorbisch-deutsches Wörterbuch. Prapowisny slownik hornjoserbskeje rěče, wobdžěłał Timo Meškank. 5., wobdžěłany a sylnje rozšěrjeny nakład, Budyšin: Domowina.
- Vyncke/Detrez 1992: Frans Vyncke, Raymond Detrez, „De l'origine et de la structure de l'alphabet glagolitique“, w: *Orientalia Lovaniensia periodica* 23, 219–250.
- Wellisch 1978: Hans Hanan Wellisch, *The Conversion of Script – Its Nature, History, and Utilization*, New York atd.: Wiley.
- Wexler 1993: Paul Wexler, „The Academic Conference on the Reform of Belorussian Orthography and Alphabet (Minsk 1926): A unique non-event?“, w: Fishman 1993, 31–45.
- Wörsdorfer 2000: Rolf Wörsdorfer, „„Slawischer« und »lateinischer« Katholizismus im Nationalitätenkonflikt“, w: *Archiv für Sozialgeschichte* 40, 171–201.
- Zaprudski 2003: Сяргей Запрудскі, „Неюбілейныя думкі з нагоды юбілейных выданняў мовазнаўчай спадчыны“, w: *Беларускі Гістарычны Агляд* 10, 1–2, 319–352.
- Zaprudski 2004: Сяргей Запрудскі, „Акадэмічная канфэрэнцыя па рэформе беларускага правапісу і азбукі (1926)“, w: *Веснік БДУ. Серыя 4*, 3, 21–26.
- Zelić-Bučan 2000: Benedikta Zelić-Bučan, *Bosančica ili hrvatska ćirilica u srednjoj Dalmaciji*, Split: Državni arhiv.
- Zwahr 1847: Johann Georg Zwahr, *Niederlausitz-wendisch-deutsches Handwörterbuch*, herausgegeben von Johann Carl Friedrich Zwahr, Spremberg: Säbisch.
- Živov 1996: Виктор Маркович Живов, *Язык и культура в России XVIII века*, Москва: Языки русской культуры.